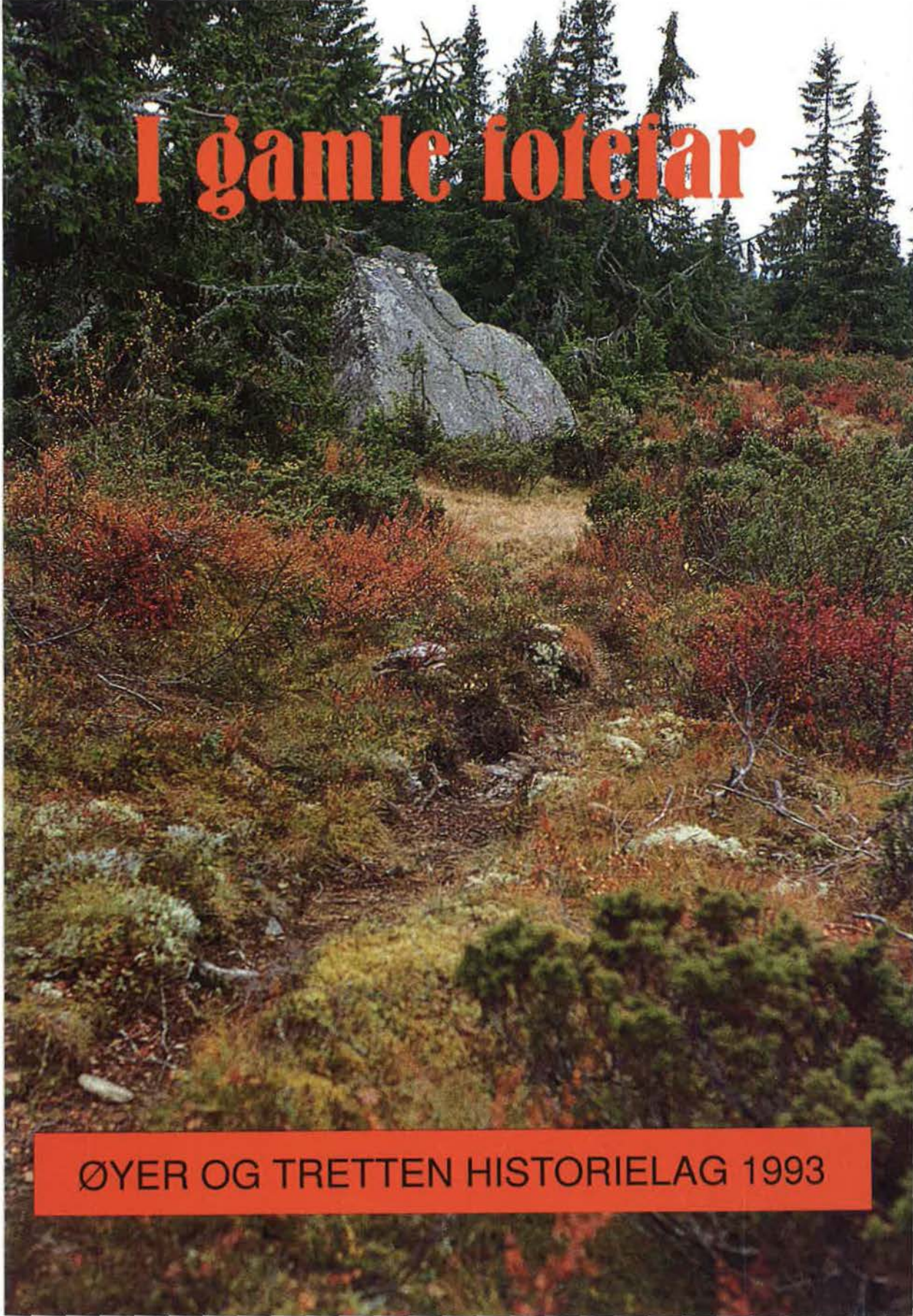

I gamle fotefar

A photograph of a forest landscape. In the upper center, a large, light-colored rock sits on a hillside. The foreground and middle ground are covered in dense, low-lying vegetation with autumnal colors of red, orange, and yellow. Tall evergreen trees form a dark forest in the background.

ØYER OG TRETTEHISTORIELAG 1993

I gamle fotefar

Redaksjon:

Ola T. Rybakken Johan Kråbøl
Kjell Haugerud Lars Holmen

ØYER OG TRETTEHISTORIELAG
1993

Dale-Gudbrands Trykkeri a.s, Tretten.
ISBN 82-7275-077-5

Innhold

Forord	5
Odd Bjerke: Klukkstein-sagnet	7
Oddvar Stensrud: Øyer statsalmenning	9
Ola T Rybakken: Det første flybesøket i Øyer	15
Lars Holmen: Dei gamle kyrkjebøkene	18
Severin Høibakken: Minner fra krigen	22
Steinulf Fjæstad: Minner frå maskinstasjonen	30
Torgeir Mageli: Frå mi barndoms seter	34
Olaug og Paul Granskogen: Historier etter Olav Vedumstuggun ...	36
Ludvig Hjelmstadstuen: En hendelse i fjellet	38
Simen Skjøsberg: Da verden kom til bygda vår	41
Ola Moe: Småstubber	43
Paul Strangstadstuen: Et juleminne frå barndommen	44
Oddvar Stensrud: Før olympiske tider	45

Forord

Det er tid for ny utgave av "I gamle fotefar", og det er blitt ei samling av likt og ulikt frå ei tid vi har bak oss.

Takk til alle bidragsytere som gjør det mulig å gi ut heftet. Uten dem ville det bli umulig å følge opp tradisjonen og samle biter av vår kulturhistoriske arv mellom to permer.

Vi håper at dette heftet fortsatt er ei årviss glede for dem som er interessert i fortida. Den som ligger der som grunnlaget for vårt moderne samfunn og som vi ikke skal glemme.

Redaksjonen

Forsidebilde:

Bildet er tatt etter råket innover Langleite, like framma Klukkstein.
(Foto: Odd Bjerke).

Klukkstein-sagnet

Strekningen innover fra Glømmesætra bærer det spennende navnet Langleite. Det sterke råket smyger seg mellom kampesteiner og ljoter innover i retning Våsdalen.

På Systustulen passerer vi et par steiner der fordums ferdafolk har hatt tid til å hogge inn meldinger om at "de var her da". Vi tar oss knapt tid til å hilse tilbake. Vi må være heme att i rett tid.

Råket er en del av den eldgamle ferdselsåra mellom bygda og Våsdalen; trolig den første sætervegen i området. Men det er egentlig to råk. Dette kommer opp fra Glømme, og det andre fra Tande. De møtes ved Vegaskjølstein og slår følge innover.

Råket over Langleite ble rydda igjen i 1992 av en iherdig arbeidsgjeng som tidsnok forsto hva vi var i ferd med å miste. Det er lett å gå. Vi har hørt om Klukkstein og vi kjenner det dramatiske sagnet. Vi passerer mange steinblokker som gjør oss usikre på hvilken som er den rette. Dette er spennende.

Ei søylegran gir oss et lite avbrekk i leitinga, men så står vi der. Nå er det ingen tvil. Klukkstein står majestetisk og setter fantasien i sving. Det er en rar følelse. Den vesle jenta angår oss plutselig.

Nå har ingen det travelt. Vi somler oss etterhvert videre, og raster ved Ståkåmyrtjøynnet. Turen er en opplevelse i seg sjøl med trivelig følge. Men opplevelsen blir sterk når vi kjenner Klukksteinsagnet.

Sagnet

Det er nemlig fortalt at familien i Mågålihågåa var på bærtur i Langleite. Ungene var med. Utpå dagen oppdaget de at veslejenta var borte. De lette overalt og ropte, men jenta var ikke å finne noe sted. Mora tok med seg de andre ungene hematt. Dyrene måtte ha stellet sitt. Faren fortsatte å leite og ble mer og mer urolig. Hva kunne ha hendt jentungen? Det ble mørkt, men han kunne ikke gi opp.

Dagen etter var det mye folk i området. Mange ville hjelpe til. Det ble etterhvert snakket om at jenta kunne være bergtatt. Andre forklaringer kunne ikke finnes, og da var det bare en ting å gjøre. De visste at ved å ringe med kirkeklokka tre torsdagskvelder etter hverandre skulle trollbindinga briste, og de underjordiske måtte gi slipp på jenta.

Den første torsdagen tok de kirkeklokka til stedet der de trodde jenta var blitt bergtatt. Ho var sist sett like ved en stor stein etter råket mot Våsdalen. Klokka ble hengt opp med vidjespenning, og den sterke klangen bredte uhygge i haustkvelden.

Kirkeklokka måtte fraktes til bygds igjen. Neste torsdag gjorde de det på samme måten. Nå var flere samlet rundt den store steinen.

Tredje torsdagskvelden stod mange spent da det ble ringt med klokka. Plutselig vokste et barneansikt fram i steinen, og alle trodde at nå ville Hågåfolket få tilbake veslejenta si.

Men så brast vidjespenningen. Kirkeklokka datt i bakken, og barneansiktet ble til stein.

Flere varianter

Sagn er vanskelig å gjengi skriftlig. De tilhører den muntlige tradisjon, og egner seg best der. Hver forteller presenterte sagnet i sin personlige form. Dermed oppsto varianter som kunne være nokså forskjellige, men der kjernen var den samme. Klukksteinsagnet har tydelig preg av å være et vandresagn.

Nå kan det være nødvendig å få skrevet ned det muntlige materialet for at det ikke skal gå tapt. Men da oppstår problemet med at den skriftlige framstillinga kan bli gitt fortrinn framfor andre, og dermed bli stående som den riktige.

Den gjengitte versjonen av Klukksteinsagnet

står nå i fare for å få dette fortrinnet. Den er nedtegnet etter Fredrik Enge, og er uvanlig detaljert. Sagnet har likevel flere andre og like gode varianter.

Etter en stil

En av dem gjengis på grunnlag av Aud Hjelmstads stil fra skoledagene omlag 1960. Oppgava var "Bestefar fortel". Denne varianten kan tillegges stor vekt fordi den levde nær Klukksteinen geografisk:

"De folkene som lå i sætra en sommer hadde med seg ei jente på seks år. Plutselig ble denne jenta borte. De lette og lette etter henne, men fant henne ikke. De trodde da at hun var bergtatt. De ble enige om å låne kirkeklokka, bandt et tau i denne og la tauet oppå steinen.

De ringte og ringte. Plutselig fikk de se jenta komme ut i et berg lenger oppe i lia. Plutselig røk tauet, klokka datt ned og jenta ble tatt inn i berget att.

Jenta ble aldri funnet igjen. Oppe på steinen synes ei grop den dag i dag, etter tauet som hadde ligget der, og denne steinen ble da hetende Klukkstein."

Flere varianter

En tredje variant har Tor Ile etter Mathilde Edvardsen. Ho var født i Oslo i 1861, men bodde ved Stalsberg. Ho sognet trolig til Klukkstein fra Våsdalssida. I denne versjonen heter det at barnet tredje kvelden kom ut. Men da de skulle kaste stål på det, viste det seg at de ikke hadde stål. Dermed ble barnet borte igjen.

En fjerde variant forteller at det åpnet seg ei dør i steinen som slo igjen da vidjespenningen brast. Og i en femte heter det at jenta bare viste seg.

Når du betrakter steinen finner du at den er så mektig og spesiell at den maner til fantasien. Steinen har form som ei kirkeklokke når du ser den fra riktig kant. Du oppdager lett ei form som ei dør i den ene sida. Fredrik Enge og Josef Strand kunne etter en tur dit fortelle at de på steinen hadde funnet ei avtegning som et barneansikt. Men som Fredrik uttrykte det:

– Ner du veit hå ru leite ette, og leite leingje nok, så vil du alltids finne re.

Slik skal fantasien fortsatt spille omkring Klukkstein, men et eller annet skjedde med den vesle jenta.

Fredrik Enge (t.v.) og Josef Strand fant et barneansikt i Klukkstein. Bildet er utlånt av Agnethe Enge.

Øyer statsalmenning

Bildet er fra området ved Lyngen med Lyngkampen i bakgrunnen. (Foto: GLT-arkiv.)

Det har fra enkelte bygdefolk vært reist en del spørsmål om bakgrunnen for Øyer statsalmenning. Om hvorfor det ble statsalmenning og ikke bygdealmenning. Om grensefastsetting og om de private eiendommene innen almenningen.

Almenningsretten kan føres tilbake til den tiden da store skog- og fjellområder ennå ikke var underlagt eiendomsrett. De lå i fellesbruk mellom gardsbrukene i bygdelaget. Almenningsretten antas i utgangspunktet å ha vært en allemannsrett, som stilte enhver fritt til å utøve den bruk han ville: hogst av ved og tømmer, ha dyr på beite, jakt, fiske og så videre. Bruken ble naturlig nok utøvet i det tilliggende bygdelag, og det oppstod etterhvert den forestillingen at det var bygdefolk som hadde bruksrett.

Fra gammelt av var det Kongen som var eier av almenningene. Da Kongen på 1600-tallet solgte en del av krongodset for å styrke statens finanser, ble også enkelte almenninger solgt til bruksberettigede bønder eller til andre. På den-

ne måten oppstod de forskjellige almenningstyper vi kjenner i dag. Almenningsgrunn solgt til de bruksberettigede ble bygdealmenninger, men almenningsgrunn som ble solgt til folk utenfor almenningsbygdelaget, men med forbehold om bruksrett til bygdefolk, ble privat almenninger. Almenninger som ikke ble solgt ble kalt statsalmenninger.

Bygdealmenningene er da privat eiendom, eiet av samtlige, eller et flertall av de bruksberettigede. Staten er grunneier i statsalmenningene. Bruksretten er stort sett lik i statsalmenninger og bygdealmenninger. Almenningsretten kjennetegnes ved at bruksretten ligger til gårdsbruk innen det bygdelag som fra gammelt av utøvet retten. Bruksretten er derfor reell og

ikke personlig, og kan ikke skilles fra den eienommen den tilligger.

Almenningsretten er av de eldste rettsregler som er nedskrevet, og finnes i Gulatingsloven og Frostatingsloven som ble nedtegnet i det 11. og 12. århundre.

Bruken av bygdealmennningene er underlagt Lov om bygdealmenninger, mens statsalmenningene er underlagt Fjelloven.

Beskrivelse

Den endelige grensefastsettingen av almenningsgrensen, og avgjørelsen om at almenningen skulle være statsalmenning, skjedde på grunnlag av den Kongelige resolusjon av 23. desember 1874 nedsatte kommisjon "Gudbrandsdalskommisjonen".

Da det i denne kommisjonens innberetning på mange punkt blir vist til Fogd Lyngs befarings i august måned i 1800, skal jeg her ta med et utdrag fra Fogd Lyngs beskrive:

"Aar 1800 den 11te august blev befarings foretaget udi den Øiers Sogn hørende Kongealminding, beliggende paa den østre siden af Lougen elv. Sognets lensmand Erich Jevne og de 2de mænd Erland Glømmen og Tron Moshus vare nærværende.

I henseende til den ytre formning, at fjellstrækningen skulde være bygdealminding, kan det ikke nægtes at samme billighed for sig, thi ligesom den bruksberettigede almue, som er over 130 gardbrukere, mangler udraster til deres gaarde, maa de med besværlighed drive deres aavirke i fjeldet, hvis hele omkreds er 7 a 8 mile, hvilken strækning, om den skulde blive deelt til brugerne, ikke vilde blive stort stykke på en-hver. Ikke destomindre maa vel dette fjeld holdes for Kongen Alminding, da det i fordums tid upaavirkelig har været anseet saaledes, dersom de derudi hist og her liggende fiskevande ere skyldlagte som Kongens eien-dom, og fjeldsletter ere i saadan qualite bortbygslade, hvoraf nu svares aarlig afgift til Kongens casse.

Imidlertid faar vel de gaarde, som ligge nærmest ved fjeldet, en vis strækning som udraster.

Den deel av Tretten annex under Øier, der ligger paa den vestre side av Lougen, og udgjør den strekning som kaldes Musdal, har ikke deres brug udi almindning, men de have samme udi sammeie paa den vestre siden av Lougen.

I den største del av almindningen gives saare lidet skov, neppe bygningstømmer og brændved for de her værende sætre, men i den søndre deel, nemlig i Aastedalen, der grænder imod Ringsager ved Aaste elv, gives nogenlunde skov.

Hovedvanddraget er Aasta elve, som har sit udløb fra Lyngvandet, og forenes med øvre og nedre Aasta elve.

Jordbunden bestaar av største deel af den saakaldte fjelldaur. Ved gjødselpaaførelse kan det hist og her avles meget høe, som sees ved inhegnede sæterløkker. Aastdalen, hvorigjennom Aasta elv løber, er en meget græsrig dal, der indeholdet mange høeslaater som bruges av Øier.

Omendskjønt jordart i dalen er god, og her er noget ly for de skarpe vinde, har man ved avstillet forsøg dog ikke kunne avle korn. Her finnes ingen rydningsplads, hvilke ikke heller kunde soutinere af blive til præjudice for almuen i deres sæterhavninger og høslåtter.

På den søndre siden støder almindningen mod Faaberg, der er førsteelepunct Kolbusteen, derfra delet i øster med Grøtaasteen og fra samme over den søndre deel av Nævelsfjeldet iemellem holmene i Renae fiskevande til Madfarhougen, hvor Ringsager alminding paa den søndre side modstøder, og den østre deel af Faaberg alminding formentlig ender. Fra Madfarhougen falder linien til Roughougen, hvor raadelet imellem Østerdalen og Øier begynder.

Anmærk: Efter Ringsager Sognes paastand skulle skjelnet for dette sogn gaa fra Madfarhougen til Lyngkampen, som grunde derpaa, at Ringsager Sogn har sæterbrug over den nord-østre side af linien, som fra Madfarhougen til Roughougen, nemlig 3 sætere, Gamle og Nye-Skaala, samt Hynna, som bruges af gaarbrukere i Ringsager.

Da jeg kom paa et høit fjeld kaldet Lyngkampen, som er anført som grensepunct imod Østerdalen, mødte Ole, Peder og Halvor Staj

fra Østerdalen, som erklærede at de intet havde imod den forandførende delelinie mellem Østerdalen og Øier, alene med de forbeholdt sig deres gamle brug på den nordre side av Elaadalen."

Kommisjonens innberetning

Fra Gudbrandsdalskommisjonens innberetning skal jeg her ta med et utdrag om beskrivelse av Øyer statsalmenning:

"Denne almenning findes ikke nævnt i Matrikul av 1723, hvorimot de under samme beliggende fiskevande er anført som Kongens saavel i denne Matrikul som i den Professor Auberts "Bidrag til kundskap om almenninger" inntagne specifikation over de almenninger og fiskevande i Akershus Stift, der trods auktionssalgene af 1726 skulle forblive usolgte.

Heller ikke i Foged Prams beskrivelse av 1738 findes almenningen nævnt. Foged Lyng har derimod medtaget den under de af ham beskrevne almenninger og i hans Befaringsforening av 11. august 1800 benævnes den uttrykkelig "Konge-alminding" men Lyng tilføier "at den ikke er skyldlagt, men en del derudi værende fiskevande, som heretter blive anføre, ere skyldlagte".

Der udtales allerede dengang fra almuenes side den formening at almenningen skulle tilhøre bygden. Almenningen ble også i den første tid efter Almenningslovens istandbringelse behandlet som Bygdealmenning, men i aaret 1870 blev den efter Indre-Departementets ordre taget under bestyrelse som Stats-almenning, dog under forbehold fra almenningens bestyrelse side om, at hermed intet skulle være afgjort med hensyn til eiendomsretten til almenningen. Angående spørsmålet om, hvorvidt denne almenning er statsalmenning eller bygdealmenning, har Kommissionen udtalt sig i skrivelse til Kongelige Indre-Departement af 15de august 1876, til hvilken skrivelse henvises:

I henhold til Kommissionens i den skrivelse udtalt og af Departementet tiltraadte anskuelse, at almenningen tilhører Staten, er Øier Almenning overenstemmende med det nævnte Departementes skrivelse til Kommissionen av 22de

juli 1878 af Kommissionen bleven behandlet og merksatt som Statsalmenning.

Almenningens grændser fastsettes paa grundlag av Foged Lyngs befaringsforening og andre til Kommissionens raadighed staaende dokumenter, i særdeleshed udskiftingsforretninger og karter, samt ihenhold til de oplysninger, som er erholdt under Kommissionens befaringer af almenningen fra 20de – 24de juli 1875, fra 21de – 23de august samme aar og den 16de september 1878, og dels under forhandlinger med almenningens bestyrelse i møder den 11de september 1878 paa Formo i Øier og 16de september samme aar paa Lisæter samt vidneførsel paa Hunner i Øier den 9de august 1875 og paa Lisæter den 16de september 1878 saaledes:

Fra Eldaahøiden hvor Ringebo Østfjelds og Imsdals Stats-almenning mødstøde, gaar grændsen i syd – sydøstlig retning til Lyngkampen og derfra lidt mere sydlig retning til en sten mærket Ø/1866 og R/1866 paa Rauhaugen eller Kotofjeld, paa hele strækningen modstødene Stor-Elvdal Prestegjeld.

Som almindelig regel – saavel for denne som for den følgende beskrivelser gjelder at, hvor ikke anderledes er bemærket, grændsen mellem de med nummer betegnede vinkelpunkter, hvor der er oppført Kronrøser, ere rette linier. Hvor fjeld eller en høide angives som grænsepunkt, er dette hvor ikke det motsatt uttrykkelig siges, fjeldes eller høidens top.

Fra Rauhaugen gaar grændsen. modstødene Ringsaker Prestegjeld, til en lignende merkestene på Matfarhaugen og derfra over holmene på Rensjøen, bent til Kvernskaret værende ur opsatte kronrøs. Fra Matfarhaugen inntil denne Kronrøs modstødes Faaberg Prestegjeld.

Fra sistenævnte punkt følger grænsen mot Øiers hjemraster i det store taget i nord-vestlig rening inntil Ringebo grænse."

Her er en hel rekke med grensepunkter oppnevnt. Grensen går her ikke i så lange rette linjer som i snau fjellet, men ble vel stort sett lagt etter den daværende barskoggrensen.

Bakgrunnen for at almenningen ble statsalmenning, er da trolig at den ikke er blitt solgt

og at det fra gammelt av er betalt avgift til Kongen for en del av fiskevatna og for slåttene i almenningen.

Fra 1947 er skogen og driften av denne, blitt administrert som bygdealmenning i Øyer statsalmenning. Grunnlagsmaterialet for grensefastsetting er de forskjellige bygdelags bruk av fjellområdene fra gammelt av.

Når almenningsgrensen er lagt fra Lyngkampen til Kotoa, tross innsigelser fra Ringsaker, kommer dette trolig av at gårdsbruk fra Øyer har hatt slåtter ved Ny-Skolla. Da også gårdsbruk fra Øyer hadde seter på Hornsjø, ble vel de naturlige grensepunktene: Lyngkampen – Kotoa – Matfarhaugen. Dette til tross for at gårdsbruk fra Ringsaker hadde seter innen den sør-østre hjørnet av almenningen.

Almenningen ble kartlagt av "Kaptejn og Konduktør ved den Gudbrandsdalske Almennings-Kommission" J. Sejersted i 1875–76. Arealet er beregnet til 437.545 dekar.

Slåtter med eiendomsrett

Det er også blitt reist en del spørsmål om at enkelte hevder å ha privat eiendom innen Øyer statsalmenning. Det området som er størst og trolig mest kjent når det gjelder dette forholdet, er de såkalte "Svartdalsslåttene" i Åstdalen. Ellers er det slåtter ved Digeråsen, Tromstjønnnet og i Svartangslia som er med i det som regnes om privat eie.

Fra gammelt av var det mange gårdsbruk i Øyer som hadde slåtter i almenningen. Hvorfor ble da bare noen få av disse betraktet som privat eiendom?

Bakgrunnen for dette finnes da trolig i Gudbrandsdalskommisjonens innberetning, der disse slåttene er anmerket på følgende måte:

"Inhegnede og nu efter kommissionens foranstaltning med mærhefetende forfiindene engsletter, hvilke tillige med den paa samme staaende skov tilhøre eftermævnte brugere:

1. Hans Skaaden
2. Johannes Skarpjordet (hvis slætter før tilhørte Krukes opsiddere)
3. Ingeborg Gillebo
4. Ole Brøndeborg

5. Torsten O Veslesletten, omkring disse 5 slætter er anbragt i alt 28 mærkestene, hvoraf 2 ere jordfaste eldre stene.
6. Erik Jevne, om denne slette er anbragt 12 merkestene, hvoraf 3 ere jordfaste.
7. Erik Jevne.
8. Tollef Nordre Bjerke, omkring disse slætter er anbragt 24 merkestene, hvoraf 1 jordfast sten.
9. Ole Lokvam, omkring denne slætte er anbragt 18 merkestene.

Over disse slætter er optaget spesielt kart 1/1000, på hvilke merkestene er inlagte.

Eierne af slåtterne er uberettigede til at hæve udvisning i almenningen til slåtternes brug, og spesielt må de selv forsikke sit gjærdefang. Herom har de henholdsvis under 11de september 1878 og 3dje januar 1879 afgivet behørig erklæring."

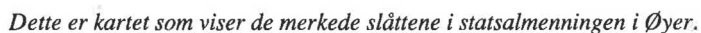
De fem først oppnevnte slåttene her er de som betegnes som "Svartdalsslåttene". Disse ni slåtterne er av kommisjonen spesielt nevnt at de tilhører eierne, at de er merket med merkesteiner, kartlagt og betegnes som merkesatte slåtter.

De andre slåttene i almenningen er også innført i Gudbrandsdalskommisjonens protokoll, med hvilke gårdsbruk de tilhører, men er av kommisjonen ikke betegnet slik som de ni slåttene vi har nevnt foran. Disse ni slåttene ble i 1933 av Landbruksdepartementet erkjent å være gått over i privat eie.

Noen av disse slåttene har skiftet eiere flere ganger. Det er også enkelte setereiere som hevder å ha eiendomsrett til seterløkke i almenningen. Dette er nok et annet forhold. Vanligvis er det bare bebyggelsen på setra og gjerdet rundt seterløkka som kan regnes om eiendom for setereieren. Eieren av setra har bare bruksretten til seterløkka.

Når flere setereiere hevder å ha eiendomsretten til seterløkka kommer dette nok i mange tilfeller av at setra har vært på salg og i salgspapirene er også seterløkka medtatt i handelen. Dermed kan det dokumenteres at seterløkka er kjøpt.

I 1903 solgte OLe Monsløkken sin fiske-og jakthytte "Monsløkketboden" ved Lyngen til Ole E. Wasrud og Ole H. Potterud for 20 kroner. Dette er tinglyst 24.10.1903

Ola T. Rybakken:

Det første flybesøket i Øyer

Det må ha vore i 1930 det hendte, på ein søndag i mars. Vi ungane dreiv ute da vi fekk høre ein uvanleg dur. Men vi fann fort ut kva det var.

– Mor, moor, dæ kjem ei flygemaskin!!!

Vi sa flygemaskin den tida. Ikkje fly som i dag. Flygemaskin og automobil. I alle fall vi ungane i Baklia. Der var det smått stell med motorkjøretøy. Hørte vi motordur frå ei flygemaskin ein sjeldan gong, for alle på dør. Vaksne som ungar. Ei flygemaskin var ein sensasjon.

På austsida av dalen, mot den våreblåe himmelen i sør, kunne vi sjå flyet. Det kom nordover. Det følgde dalen, gjorde ein stor sving over Nordbygda og kom sørover att. Det dalte nedover og landa på Jemnefjorden. Maskina stoppa rett nedafor Jemnehagen, like ved vintervegen som årvisst gjekk på skrå over isen frå Baklia mot Jemnelandet.

Storebror Jørgen var 12 år den gongen. Sjøl var eg ni. Eg trur knapt vi fekk tid til å spørje om lov. Vi berre for avgarde slik vi stod og gjekk i eit dragende renn. Over jernbana og nedover bakken mot elva og ut på isen. Etter fleire hundre meters springmarsj etter vintervegen kom vi fram til flygemaskina, andpustne og utnasa. Og der var vi ikkje åleine. Fleire som hadde stuttare veg var alt på plass, både vaksne og ungar. Det var eit "glåmsøygd" publikum som stod rundt flyet og flygaren.

Du store allverda. For ein gutladd var det ei storhending å få sjå ei flygemaskin på nært hald. Vi hadde hørt om Trygve Gran, Roald Amundsen, Sem Jakobsen og andre flypionerar. Men vi hadde nok ikkje drømt om å få sjå korkje flygar eller flygemaskin på Jemnefjorden.

Ole Reistad

Flygaren var kome ut av cockpiten. Han stod attmed maskina og prata med eit par karer. Av andre fekk vi høre at flygaren heitte Ole Rei-

stad og at han var ein kjent flygar og idrettsmann. Under eit flystemne i Sverige i 1926 hadde han sett skandinavisk høgdererekord. Med ei norskbygd maskin hadde han kome opp i ei høgd på nesten 8.500 meter. To år seinare hadde han vore leiar for den norske militære skitroppa under olympiaden. Det norske laget vann patruljeløpet og ein av dei fire gullvinnarane var Ole Stenen frå Øyer. Og det var han Ole Reistad hadde kome for å besøke.

Av ein som var til stades fekk Reistad greie på at Stenen ikkje var heime den dagen. Han var inne på fjellet. Da var det berre å gjera vendereis for flygaren. Men ettersom det var så mange flyinteresserte samla der, tok Reistad seg tid til å gje dei frammøtte ei orientering om flyet og om militære flygeøvelser. Han kleiv opp på sida av flykroppen og stod der mens han gav ei lengre utgreiing. Han fortalte om kva slags fly han flaug, om motorstyrke og fart. Han fortalte om snittflyging, looping, spinn, "fallende løv" og mangt anna.

Avgang

Reistad fekk skikkeleg applaus for orienteringa før han gjorde seg klar til å starte. Flya hadde ikkje sjølstartar på den tida. For å få motoren i gang måtte ein mann slenge propellen rundt. Det var korkje lett eller ufarleg.

Motoren starta. Reistad tok plass i cockpiten, og vi vart bedt om å halde oss unna flyet i startleia. Flygaren vinka til oss mens motoren rusa opp. Flyet glei bortover isen. Sakte i starten, men brått auka farten.

I ei einaste vill snøføyk for flyet rett sørover mot Strømsluguget. Like før strandkanten lyfta det seg brått og gjorde ein fin sving. Så vrei det

Ole Reistad prøvde fly både i England og Tyskland for det norske flyvåpen.

seg rundt slik at skiene peika mot himmelen. På denne måten kom flyet nordover att mot oss. I låg høgde for det forbi like ut til sida for oss. I farten såg vi hovudet til flygaren stikke fram på undersida.

Dei "glåmsøygde" på isen rakk knapt å få sagt meir enn "Ååååå" før flyet vrei seg over til normal stilling og rasa vidare nordover, over Øyerbrua og Gilbufjorden. Om ei stund kom det sørover att, men da i stor høgde. Som ei siste helsing fekk vi sjå både loop og spinn før flyet atter steig mot nord. Det siste vi såg var at det svinga austover sør for Skjøsbergaksla og strauk innover fjellet.

Vi stod liksom tafatte att. Det som nyss hadde vore midtpunktet utpå Jemnefjorden, vart så brått borte. Det vart så stille. Det første flybesøket i Øyer var over.

I Mesnali

Da eg skulle skrive denne vesle flyhistoria, var eg usikker på året det hende. Ettersom Reistad og Stenen var saman i vinter-OL i 1928, kunne det ha vore i 1929 eller 1930.

I ein årgang av "Gudbrandsdalens Folkeblad" frå 1930 stod det i eit januarnummer at

Frå vinterolympiaden i 1928. Patruljeleiar Ole Reistad melder frå ved innkost i det militære løpet. Ole Stenen står til høgre for Reistad.

Hærens flyveskole skulle ha vinterøvelse i Lillehammer-området. Der kunne truleg Reistad ha vore med, tenkte eg og bladde vidare. Jau, eg var heldig og fann meir om flyskolen. Dette er også lokal flyhistorie, så eg noterte ned eit par sitat:

21. februar 1930: Onsdag ankom flyveskolen til Mesnali. I øvelsene deltar 16 offiserer, 2 underoffiserer, 7 flyveelever og 31 menige. Man får i alt 14 maskiner til disposisjon. Øvelsene vil omfatte kunstflyvning, bombekasting, skytning og fotografering. Dessuten skal elevene foreta prøveflyging for trafikkførercertifikat. Hver elev skal blant annet flyve en distanse på 300 kilometer på åtte timer med to mellomlandninger.

25. februar 1930: Flyveskolen. I det strålende vintervær man har hatt i det siste går flyveøvelsene med liv og lyst i Mesnali. I går begynte skarpskytningen med mitraljøser og bombekasting mot Skuddberget.

Klokka 11.20 i går kom generalinspektøren for flyvesenet, oberstløytnant Klingenberg, flyvende fra Kjeller i en Fokker som førtes av løytnant Reistad.

Ja, der dukket Reistad opp. I ei Fokker-maskin. Tru om han gjorde Øyer-turen same gongen? Det hørdes ikkje så usannsynleg ut, men eg var sjølsagt usikker

Rett mann

Eg ringde til Svein Eggen (80), kjend krigsflygar og tannlege på Lillehammer, og la fram spørsmåla mine. Han var interessert og ville orientere seg litt. Han hadde sjøl tatt Hærens flyveskole i 1930-åra, og kjende forholda godt frå den tida. Eg forstod at det var rette mann eg hadde vendt meg til, og eg slapp å vente lenge på svar.

Eggen var enig i at flybesøket helst må ha vore i 1930. Derimot var han ikkje sikker på at Reistad kom til Øyer frå Mesnalia. Og det var heilt sikkert ikkje i ei Fokker-maskin, ettersom Reistad kom aleine. Fokkeren hadde alltid to mann. Å starte eit Fokkerfly var ikkje ein-

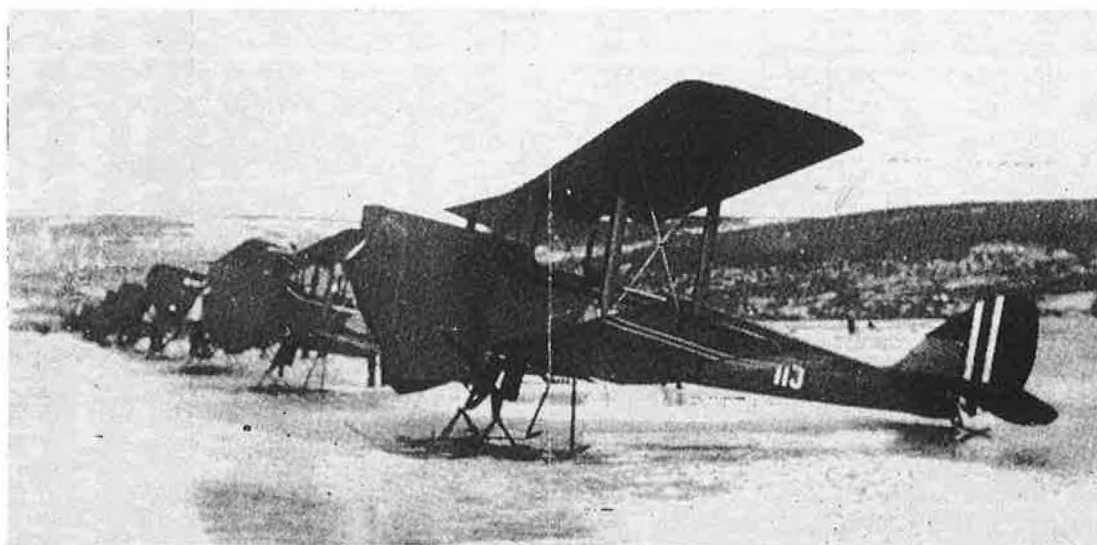
manns jobb. Det måtte minst vera ein trenamann i tillegg til flygaren. Helst to under feltforhold vinterstid.

Nei, han var temmeleg sikker på at Reistad på Øyer-turen brukte eit DeHavilland 90 Standard Moth skolefly, og Eggen hadde grunnlag for meininga si:

Han fortalte at Ole Reistad den tida var prøveflygar ved Kjeller flyfabrikk. Den norskbygde "Kaje" hadde i 1920-åra vore skolefly for flyvåpenet. Men dei var på jakt etter ei ny flytype som kunne løyse av "Kaje".

På slutten av 1929 hadde Reistad vore over i England ved flyfabrikken DeHavilland og testa "Standard Moth". Det vart kjøpt inn tre slike skolefly den gongen, og flya kom hit til landet like etter.

I og med at Reistad var innflygar av desse flya, var det ikkje utenkjeleg at han kunne kombinere plikta med ein snøggstur til Øyer.

Militære skolefly på Mjøsa ved Vingnes vinteren 1933. Flytypen er Standard Moth, den same som Reistad brukte på Øyer-turen tre år tidlegare. (Frå GLT 9.11.1991. Bildet er utlånt av Kåre Imerslund, Lillehammer.)

Dei gamle kyrkjebøkene

Her i Øyer er vi så heldige å ha kyrkjebøker – minstralbøker – som dei kallast, like attende til 1671. Det skal vera heller sjeldsynt.

I Historielaget har vi hatt noen eldsjeler som har skrivi av desse bøkene og gjort dei tilgjengelege for folk flest.

Det har ikkje vore noen enkel jobb. Handskrifta var ofte rotet, og lenge var det brukt gotisk skrift. Ut av desse bøkene kan ein lesa mye interessant. Ikkje berre om slekt og slektskapsforhold, men også om kyrkjelege og sosiale forhold.

Bøkene som er tilgjengelege til nå går frå 1671 til 1890-åra. Altså over 220 år. Inntil 1878 var det ført felles kyrkjebok for baa sokna; deretter fekk kvart sokn si eiga bok. Frå starten til 1825 er berre fire slags kyrkjelege handlingar bokførte: døpte, trulova, ektevigde og gravlagde. Frå 1825 kjem konfirmerte, seinare utflytte, innflytte, koppevaksinerte, og noen år rundt 1880 er det liste over "Levert seddel på gift". I denne artikkelen skal berre døpte, konfirmerte og vaksinerte tas med. Så får resten komme seinare.

Frå 1671 til 1738 var det berre to prestar i prestegjeldet, Fridrich og Christian Wolfgang Monrath, far og son, med skifte i 1697. I 1720 og -30 åra manglar i alt 11 årgangar av kyrkjeboka utan at ein har noka forklaring på det. Baa desse prestane skriv svært stutte og nokså ufullstendige opplysningar. Da varar ei bok lenge. Den første boka i heile 62 år. Opplysningane i bøkene ser ut til å vera nokså personavhengige.

Døpte

Fram til 1780 er berre ein dato oppgjeven i samband med barnedåp, truleg dåpsdatoen. Det fortel om kor mannsdominert samfunnet var, når det like fram til 1762 er berre faren av foreldra som er nemnt ved dåp. Ofte er det nokså upresist. Til dømes "Oluf borti Liens pigebam

Ingri". Ja, ein har eksempel på at ingen av foreldra er nemnde med namn. Det ligg sosial nedvurdering i ein slik måte å skrive på: "Ein fattig mands drengedatter Staaler". 24.8. 1684 har presten gjort det riktig lettvtint, for der står det under "Døbte": "Erich Moshuuses, Sivert Liens og Peder Stalsbergs børn". Ikkje noe namn på borna eller mødrene er nemnt.

Også når det gjeld barn av ugifte foreldre, er oftest berre faren nemnt. Til dømes "Oluf Simonsøns uægte barn Maret".

Når det gjeld eigen familie derimot, tek den yngste Monrath sin mon att, for der står det utførleg kven som var med ved dåpen. Både med titlar, namn og andre ting. Først frå 1762 står baa foreldra oppførte. Det hadde samanheng med presteskitte.

Eit par år i 1690-åra er fadderane nemnde, men det blir fast frå 1733. Det var fem fadderar – jentebarn hadde tre kvinner og to menn. For gutebarn var det omvendt. (Først i 1920-åra blir berre to fadderar innførte.) Frå 1780 er både fødselsdag og dåpsdag oppførte. Det syner seg da at borna vart døypte innan dei var åtte dagar gamle. Ja, det finst eksempel på at fødselsdag og dåpsdag er den samme.

Berre unntaksvis er dei eldre enn åtte dagar ved dåpen. Dette vil igjen seia at borna vart ført til dåpen første søndagen dei var til. Øyveringane måtte reise til Tretten og omvendt. Dette går også fram av namna på dåpsfolket. Hesteskys vinterstid i kalde kyrkjer måtte vera ei hard påkjenning for dei nyfødde.

Heimdåp

Studerer ein dåpsdatoane, går det fram at born har vore døypte også på kvardagar. Men først

Tretten kirke og kirkegård, ca.1900. Legg merke til at de fleste gravminner består av kors og trefjølter.

Interiør fra Tretten kirke. (Før 1900).

frå 1824 står det om heimedåp. Noen stikkprøver i 1830-åra syner at kvart femte-sjette barn vart heimedøpte. I slutten av århundret vart kvart åttande-niande barn heimedøpte.

Det er alltid lekfolk som utfører dåpen. Det er jordmora eller ein nabo, mann eller kvinne. Det er aldri presten. Årsaken til heimedåp var sjølv sagt fare for at barnet kunne døye før det kom til kyrkja. Dersom det likevel overlevde, vart lekmannsdåpen stadfesta i kyrkja.

På same tid som lekmannsdåp blir vanleg, blir også dåpsborna litt eldre. Framleis blir mange døpte før dei er ei veke gamle, men dei kan også bli opp til fem veker. Var det da først i 1824 at borna vart heimedøpte? Sikkert ikkje. Dåp på kvardagar før denne tid må vera heimedåp, utført av presten, utan at det står noe om det. Da var heller ikkje stadfesting i kyrkja nødvendig, for dette vart vel å sjå på likeins som soknebod og kyrkjerettsleg gyldig.

Kvifor ei markert endring i 1820-åra? Det har truleg samband med Hauge-rørsla som på denne tida hadde vunne fram og med en større åndeleg fridom. Konventikkelplakaten av 1741 nekta lekfolk å forkynne Guds ord utan at det var ein prest til stades. Å gjera andre kyrkjelege handlingar var heilt sikkert tabu for lekfolk. Først i 1842 vart denne lova oppheva, men da hadde ho truleg "halvsove" eit par ti-år.

Ein annan årsak til slik snarleg dåp, kunne vera

angsten for dei underjordiske. Udøpte var i fare. Men når dei vart døpte og teikna med det heilage korsteiknet, var dei stort sett trygge. Ting av stål i vogga hadde same verknad. Psykisk funksjonshemming vart forklart slik:

Dette var born som høyrde dei underjordiske til og som desse hadde lurt seg til å byte bort. Derfor ordet "byting" om ein psykisk funksjonshemma. Kor lenge denne trua heldt seg, eller kor sterk og omfattande ho var, er vanskelig å seia. P. Chr. Asbjørnsen fortel om slikt i "En signekjerring" frå midtdalen i 1840-åra.

Mødres kyrkjegang

Fem-seks veker etter fødselen skulle barselkvinna bli introdusert – bli innleidd – i kyrkjeboka korta til "intr.", også kalla for "mødrenes kyrkjegang". Det står fyrste gong i 1733, men har kanskje vore brukt heile tida, like sidan reformasjonen. Vi veit det var brukt i katolsk tid. Men det kan også ha vorte innført da, akkurat som konfirmasjon tre år seinare.

Det tok slutt i 1833. I "Alterbok for Den norske kirke" så seint som 1920 står framleis ritual for mødrenes kyrkjegang. Men det er ein frivillig sak om ein vil ha denne tenesta.

Barselkvinna med følge skulle møte i våpenhuset eller i sakristiet like før gudstenesta. Der skulle presten møte henne, anten før gudstenesta eller under ei av dei første salmene. I ei stutt tale minner han henne først om å takke Gud

Øyer kirke.

som nådig har hjulpet henne og gjeve henne glede over at eit nytt menneske er født til verda. Han minner henne også om å vise takksemnd i gjerning ved å la barnet oppsede i Kristus, og sjølv gå føre med eit godt og kristeleg eksempel.

Etter talen sa han:

– Gå inn i Guds menighet med fred, og takk Herren din Gud, som har gjort vel imot deg. Han styrke deg fremdeles til sjel og legeme, og la din inngang og din utgang nå og alltid være velsignet for hans åsyn. Amen.

Det er grunn til å tru at ritualet var noe nær det same den tida mødrenes kyrkjegang var fast.

Konfirmasjon

Lov om konfirmasjon kom i 1736. Likevel skal det gå like til 1772 før det står noe om konfirmasjon i kyrkjeboka. Men det kan ha vore utan at det står noe om det. I lista over "Døbte" dette året står det den 10. mai slik: "I Tretten Annex Confirmeret 62".

Det var konfirmasjon i berre eine soknet kvart år og stort sett etter dette mønsteret: To år på rad i Øyer, eitt år på Tretten.

Noe namn på konfirmantane står ikkje, men etter kvart står det kor mange det var av kvart kjønn. I kyrkjestatistikken for kvart år er kon-

firmentane ikkje nemnde. Dette kan tolkast som at konfirmasjonen ikkje vart sett på som noen viktig sak så tidleg.

Først i 1825 blir det ein annan skikk. Da står konfirmantane oppførte med namn, fødselsdato, namn på foreldra og når dei hadde fått koppevaksine. Eller dei hadde attest for å ha hatt "ægte kopper". Frå 1833 var det konfirmasjon i bae sokn kvart år, og frå 1842 får konfirmantane karakterar. Det gjeld kristendoms-kunnskap og "indenad-læsning". Frå 1859 er det ein karakter for kristendoms-kunnskap og flid, medan karakteren for lesing har falle bort. Seinare er det karakter berre for kristendoms-kunnskap, og aller sist kjem "forhold" eller "oppførsel" med.

Karakterane som var brukte var Særdeles eller Udmerket god (svært sjeldan), Meget god, God, Temmelig god og Mådelig god. I tillegg var det også brukt pluss og minus eller "næsten".

Dei fyrste åra med karakterar, har opptil ein tredje-del av flokken vore førebudde i både to og tre år. Ein har gått i fire år, ein annen i fem år og ein tredje i heile seks år. Frå 1880-åra ser det ut til å ha vore lettare å komme gjennom – da er det svært få som går omatt.

Alt dette fortel at konfirmasjonen må ha vore ei skikkeleg kunnskapsprøve. Dei unge vart oftast konfirmerte når dei var 14 eller 15 år og dei som gjekk omatt vart tilsvarende eldre. Gutar og jenter står oppført kvar for seg. Gutane alltid først.

Og dei svakaste karakterane står stort sett sist på lista. Dei hadde truleg følgje også på kyrkjegolviet ved konfirmasjonen.

Både undervisningsmåte, kunnskapsmengde og krav, vurdering og plassering i rekkja, måtte bli svært personavhengig den gongen. Nå hadde konfirmasjonen vorte svært viktig. For utan den var ein ikkje sett på som vaksen og fekk til dømes ikkje gifte seg.

Koppevaksinasjon

Den fyrste opplysning om koppevaksinasjon har vi i samband med konfirmantane i 1825, fyrste året desse er nemnde med navn. Tre-fjerdedeler av denne flokken er vaksinerte, medan resten har attest for å ha hatt "Ægte kopper". Deretter er så å seia alle konfirmantane vaksinerte, medan eit fåtal har attest for å ha hatt kopper.

Vaksinasjonen har vore gjort til ymse tider opp gjennom barneåra, frå eitt til 14 år. Koppevaksinasjon vart påbode i 1810, men det ser ut til å ha gått noen år før det vart heilt gjennomført. Etter kvart blir vaksinasjonen gjort før dei er seks år.

Leiermål

Leiermål kallast det å få barn utanfor ekteskap. Nå er ordet utdøydd. Desse borna vart karakteriserte som "uægte" – eit utriveleg ord.

I slutten av 1600-talet var det forholdsvis

mange slike. I slutten av 1800-talet derimot kunne det vera berre to til fem av eit fødselstal på rundt 100. Etter at utvandringa til Amerika skaut fart etter 1865, har barnefaren ofte "utvandret til Nord-Amerika".

Noen år omkring 1880 står det av og til eit spørjeteikn ved ordet "uægte". Presten må ha vore i tvil, og kvifor det? Jau, det er mindre enn ni månader mellom foreldrenes giftermål og barnefødselen. Eitt par manglar åtte dagar, eitt anna tre dagar! Har ikkje presten høyrte at born kan bli fødte for tidleg? Det synte seg å vere ein bestemt prest som tenkte i slike baner.

Først i 1890-åra kom det mange bru-og jernbanearbeidarar til bygda. Dei fleste var norske, men ein god del var også svenske. Noen av desse – av både nasjonar – finn vi att i kyrkjebøkene. Noen som fedrar til barn fødte utanfor ekteskap. Omgrepet "å gjera svenske av seg" skriv seg frå denne tida. Det var ei nokså urettvis skulding, av to grunnar. For det fyrste: Svenskane var neppe meir ansvarslause enn dei norske i så måte. Svært mange av svenskane fann seg livsfølgje her i bygda, og står under "ægteskab indtrådte".

Haldninga til ugifte mødre var så dømmande at dei som kom i denne stillinga gjorde alt for å dølgja ho. Det var truleg ein del ulovelege abortar, eller borna vart fødte i dølgsmål og sette bort.

Mor og barn vart da skilde alt frå fødselen. Ho måtte nekte for at ungen var til, og måtte leva i stadig angst for at dette likevel vart kjent. Og det vart det nok som oftast. Ein har og eksempel på barnedrap.

Så verda har da likevel gått framover!

Minner fra krigen

Dette er noen spredte minner om hvordan jeg som liten gutt opplevde krigen fra 1940 til 1945.

Da krigen kom hit til landet i april 1940, var jeg snaut fire år gammel. Det er derfor ikke sikkert at alt jeg husker er helt presist. Det er tross alt over 50 år siden dette hendte. Men det er i alle fall slik jeg kan minnes det i dag.

De første tegn på at noe spesielt og uhyggelig var i gjære, var de mørke flyene som plutselig dukket opp og kom lavt etter dalen.

Etter opplysninger fra en eldre kar, var det den 22. april vi så de første flyene. Vi skjønte senere at dette var tyske rekognoserings- og transportfly. Jeg kan i alle fall huske at disse flyene virket veldig skremmende på meg. Vi hadde ikke noe slikt som radio den gangen. Vi visste derfor ikke hvor langt krigen var kommet, eller hva som egentlig foregikk. Vi oppholdt oss i gråsteinskjelleren under huset det meste av dagen den 22. april. Men vi har i ettertid snakket om at dersom huset hadde blitt skutt i brann, slike mange ble, hadde vi vært fanget i en felle. Eneste måten å komme ned i kjelleren på var nemlig gjennom kjellerlemmen.

Vi barna lå vanligvis i et lite rom for oss selv, men nå ordna mor til flatsenger på golvet i samme rommet som hun og far lå. Jeg vet ikke hvorfor hun gjorde det slik, men det var kanskje for å ha oss som var minst ved siden av seg om noe skulle skje.

Sent på kvelden ble det mye skrik, skyting og spetakkel ute i Øyer. Da mente de det var best å komme seg opp på setra. Vi ble der over natta, men vi gikk ned att om morgenen for det var krøtter som skulle ha mat og stell.

Bror min har fortalt at det var mye snø denne våren, og at vi hadde gravd oss tunneler som vi krabba ut og inn i og lekte oss. Vi gjemte oss i disse tunnelene når det kom tyske fly lavt etter dalen. De kom gjerne tre i følge.

Men det ble visst ikke så lenge før far fikk

stanset denne livsfarlige leken. Han sa at dersom mannskapene i disse flyene hadde fått øye på oss, kunne vi blitt tatt for å være soldater og fått ei mitraljøre-salve. Bror min har også fortalt at han så et enkelt fly med norske farger, og at det fløy svært lavt etter dalen. Hva dette flyet var ute på når det sikkert kunne risikere å treffe på tyske fly når som helst, er ikke godt å vite.

Krigen kommer

Vi behøvde ikke å vente lenger enn til dagen etter, den 23. april, før vi skjønte at krigen var også var kommet til Tretten og til oss. På den tida bodde vi lengst sør i baklia på Tretten, høgt oppe i den bratte lia rett overfor Rinheim i Skarsmoen. Det ble nettopp i dette området rundt Rinheim og i Skarsmoen at det ble treffninger mellom tyske og engelske tropper. De engelske styrkene skulle hjelpe de norske tropene med å stoppe den tyske framrykkingen.

Jeg mener å huske at vi hørte skyting og spetakkel, og at vi så fly først om dagen den 23. april.

I april i år er det 53 år siden dette skjedde, og jeg var som nevnt snaut fire år våren 1940. Men jeg kommer nok aldri til å glemme knitringen av håndvåpen, lysglimt og drønn fra tyngre våpen, og så de fæle skrikene. Det var ikke langt i luftlinje fra der vi bodde, slik at vi hørte og så veldig godt det som foregikk.

Jeg har mange ganger i ettertid tenkt på disse fæle skrikene vi hørte den gangen, og som gjorde slik inntrykk på oss barna. Det var vel både skrik i smerte og skrik for å skape redsel

og panikk hos motstanderen. Denne opplevelsen gjorde nok et voldsomt inntrykk i et barnesinn, for dette var noe så helt ukjent og brutalt og noe som ingen av oss visste utfallet av.

Om ettermiddagen ble det bestemt at vi skulle ta oss opp til setra igjen. Jeg kan huske at jeg som minstemann satt på ryggen til far, i hvert fall en del av vegen. Det var mye snø, så det var vanskelig å ta seg fram de bratte bakkene mot setra.

Da vi kom så langt som til setra i Linløyken, husker jeg at noen karer holdt på å sette inn en eller flere hester i et fjøs der. Ellers husker jeg ikke så mye fra dette oppholdet på setra, annet enn at vi i den tiden vi var der, hørte skyting og tunge drønn fra Gausdal. Siden fikk vi høre at det hadde vært harde kamper, med mange norske falne. Eldste bror min har fortalt at mens vi var på setra, gikk vi fram på seterløyken i Halstenstad. Der så vi ned mot Tretten sentrum. Vi kunne da se at det brant flere steder. Flammene stod høyt, og gjorde det ekstra uhyggelig. Bror min har også fortalt at vi var på setra fra 23. til 26. april, men de voksne var hver dag nede å stelte dyra.

Til Tretten

Den 27. april var mor og far nedover til Tretten. Kanskje for å prøve å få tak i noe mat. Da var det fullt av tyskere der. Mor og far ble stoppet og ransaket. Da de kom hjem fortalte far at det stadig gikk transporter nordover med tyske soldater og materiell.

En gang i denne tida kom det plutselig to par fremmede ski hjemme. Jeg kan ikke huske om vi barna den gang fikk vite hvor de kom fra.

Det ble mye nytt og vanskelig for oss barna i denne tida. Vi ble stadig innprentet at det var mange ting som vi ikke måtte si noe om, dersom det kom fremmede og spurte. Ja, det ble faktisk slik at en heller ikke kunne stole på alle en kjente. Dette ble etterhvert svært vanskelig for oss som var minst.

De skiene som dukket opp hjemme ble værende der, og jeg tror de ble plassert på loftet over stua. Vi guttungene hadde så lyst til å ta skiene i bruk, for vi hadde ikke ski. Men vi fikk ikke lov av far, for som han sa:

Et brannherjet Tretten ysteri, med restene av Tretten Samvirkelag foran.

– Døm som eig døm, kjæm nok att ette døm. Jeg kan ikke huske når vi fikk vite sannheten om disse skiene, men en gang kom det nå fram. Det hadde kommet to karer på ski ned de bratte bakkene hjemme. De ville sette igjen skiene sine der. Det var to norske soldater som hadde vært med i kampene i Gausdal, og som hadde tatt seg fram over kjølen på ski som de hadde fått tak i. Bror min mener at soldatene var fra Ringebu, og at de prøvde å komme seg dit igjen. Jeg har prøvd å finne ut om soldatene var i uniform. Dette kunne sikkert være ganske viktig i denne tida, da det var tyskere på alle kanter. Men det var muligens bare far som så dem, og det var vel helst i mørket. Nå som far er gått bort, er det ikke lenger noen å spørre om dette.

Våpen

Under trefningene i Skarsmoen ble nok overmakta for stor for de engelske soldatene. De måtte trekke seg tilbake for den tyske krigsmaskinen. Det lå igjen mye våpen og utstyr etter de engelske soldatene i Skarsmoen. Om de som eide dette var falt, eller om de måtte rømme, vet ikke jeg.

Da de tyske styrkene hadde passert og det hadde roet seg noe, var det folk som tok seg over elva og henta våpen og utstyr. Dette var nok ikke helt ufarlig i denne tida, da det var høyst ulovlig å være i besittelse av våpen eller å skaffe seg det. Hadde noen blitt tatt under disse turene etter våpen, hadde det nok helst blitt gjort kort prosess. Far og eldste bror min var også av dem som var i Skarsmoen og fant utstyr etter engelskmennene. De fant blant

annet fem engelske rifler av typen Leenfield, flere engelske bajonetter, forskjellige slag ammunisjon, gassmasker, ammunisjonsvesker, ryggsekker og et noe spesielt våpen. Dette våpenet stod på en fot og siktene var plassert på siden av løpet, beregnet på skyting mot bevegelige mål.

Våpenet hadde betegnelsen antitank-skyts, og befinner seg nå i en privat samling av våpen og utstyr fra krigens dager. Av mer personlige ting som de fant, kan jeg huske et sigarett-etui som var rødflammet utenpå og ei blank, lita, sammenleggbar saks.

Som barn syntes vi at denne saksen var et lite vidunder, og vi hadde aldri sett maken. Jeg har ofte tenkt på at det hadde vært rart å få møte dem som eide disse tingene og at de kunne få dem tilbake. Men det er vel et stort spørsmål om de overlevde krigen.

Arrestert

De fleste visste nok at det var forbundet med en viss fare å hente dette utstyret. Men noe som kanskje ikke var så nøye gjennomtenkt, var vel hvor det kunne finnes et sikkert gjemmested. En historie jeg har hørt i senere tid, er et eksempel på at ikke alle gjemmesteder var like gode:

En mann fra Tretten ble i februar 1942 arrestert da tyskerne fant våpen som han hadde gjemt unna, antakelig etter kampene i 1940. Mannen ble sendt til fangeleiren på Grini og der ble han senere skutt.

I første del av krigen, en gang om natten, ble vi vekket av at noen banket på døra hjemme. Det virket veldig skremmende på oss, for vi hadde hørt at folk ble hentet om natten og at hus ble gjennomløst. Jeg kan ennå huske at mor og far rådslo om hva de skulle gjøre. De ble enige om at det var best å åpne. Var det noen som ville noe vondt, kom de seg nok inn likevel.

Det ble til at far stod opp og åpnet. Vi kunne høre at det ble snakket lavt utenfor, og vi ble nok noe beroliget av dette. Tyskerne og deres håndlangere var ikke akkurat kjent for å være lavmælte der de for fram. Vi fikk senere vite at det var en nabo som hadde vært utenfor, og han

Stor-Kåken. Tilfluktssted for hjemmestyrkene under krigen. Foran kåken fra v.: Ragna Enge, Fredrik Enge og Einar Enge.

kom med en advarsel. En kar fra området der vi bodde hadde vært noe løsmunnet på en kafe på Tretten. Han hadde blant annet skrytt av at i baklia var det mye våpen. Hadde dette kommet de rette for øret, og det hadde blitt funnet våpen, kunne mange blitt henrettet og mange plasser kunne blitt brent og ødelagt.

Naboen kom og sa fra at dersom far hadde gjemt noe i husene, måtte det fjernes. Husene kunne bli gjennomløst når som helst.

Jeg har tenkt på denne hendelsen mange ganger siden. Hadde det blitt funnet våpen ute i marka, kunne dette vanskelig spores tilbake til noen bestemt. Det var derfor noe tryggere å gjemme dem andre steder enn i husene hjemme. Jeg husker ikke lenger om våpen og utstyr ble flyttet alt samme natta, eller om det skjedde tidlig neste morgen. Men utstyret ble i alle fall fraktet langt sør i den stupbratte lia. Jeg har senere fått vite at våpen og utstyr var gjemt under låvegulvet.

Ikke si noe

De nærmeste dagene etter dette ble vi ungene stadig innprentet hva vi skulle svare om noen kom og spurte om noe. Det var vel omtrent like vanskelig for de voksne å holde ting skjult, slik at vi ungene ikke snappet opp noe vi ikke skulle vite, som det var for oss å vite hva vi skulle svare om noen spurte. Det var heller ikke godt å skjule noe for oss. Vi var over alt.

Det var om sommeren etter denne flyttingen av våpen og utstyr at noen av oss ungene var

Russerleiren på Stavsplassen i slutten av 2. verdenskrig.

sør i lia her. Under noen kjempestore steiner fikk vi øye på noe mistenkelig. Ved nærmere undersøkelse viste det seg å være våpen og utstyr fra hjemme. Derfor måtte sakene flyttes enda en gang på grunn av disse lange barnenesene som hadde vært på en plass de helst ikke skulle være.

Fangeleir

På Stavsplassen var det leir for russiske krigsfanger. Litt ute i krigen ble det lov å komme inn i leiren for å bytte mat mot ting som fangene hadde laget. Eller rett og slett for å gi dem mat. Jeg husker at jeg var med far inn på Fonstadsalen, der fangene hadde køylene sine i flere etasjer. Far hadde med et brød som han ville gi dem. Da tok en av fangene meg i handa for at jeg skulle bli med dit han hadde kjøya si. Han tok fram ei fin krokodille av tre som han hadde under hodeputa. Den var laget med flere ledd og tredd sammen med hyssing. Den hadde hjul, slik at den vrikket seg bortover når den ble sendt avgårde på gulvet.

Disse fangene laget mange fine ting med svært enkle hjelpemidler. Blant annet tobakkesker, påfugler og ringer. Tobakkeskene kunne de lage av gamle aluminiumskjeler. Eskene var svært fint gravert med fine motiver selv om redskapen ofte var bare en spiker.

For noen år siden var jeg på Maihaugen, der det var utstilling av gjenstander som var laget av russiske krigsfanger. I 1992 var jeg på Jørstadmoen, der det var en fin markering i anledning av at det var 50 år siden de første russiske

Ruiner av Stav sentrum sett nordfra i april 1940

krigsfangene kom til distriktet. Her var det også utstilling av mange fine gjenstander som var laget av fangene, og som folk hadde tatt vare på.

På Jørstadmoen var det også en meget rørende høytidelighet på gravlunden der 954 russiske krigsfanger er begravet. Å ta fra et menneske muligheten til å komme hjem og få se sitt land, sitt hjem og sine nærmeste, må være noe av det verste som kan gjøres mot et menneske. På krigskirkegården på Jørstadmoen står en gravstein mellom to store grantrær. Disse trærne ble plantet av en russisk soldat som gravla sine 24 år gamle bror som døde våren 1945 og aldri fikk oppleve freden.

Skjemte øksker

Noe jeg husker godt fra fangeleieren på Stavsplassen, er den store haugen med øksker som lå ved "Kasperbua". Dette var redskap som fangene brukte når de var utkommandert på vedhogst. Disse øksene var nok en halv centimeter tykke i eggen. Det så ut som det var bever som hadde felt trærne der fangene drev på. Kanskje var det flere grunner til at de fikk utlevert så skjemte øksker. På den måten fikk tyskerne plaget fangene mest mulig. Alle som har arbeidet med skjemt redskap, vet hvor ille det er. En annen grunn kunne være at tyskerne ikke tok sjansen på at fangene skulle få kvasse øksker. Med den behandlingen fangene fikk, kunne det være fristende å bruke øksene til andre ting ennå hogge ved med.

Som guttunge ble jeg vitne til at fangene ble

Fredrik Enge t.h., sammen med 4 russere som hadde sittet i fangenskap på Stavsplassen på slutten av krigen.

brutalt behandlet. En tysk lastebil kom med mat til fangene. Det var store trestamper med illeluktende vatn som ble kalt kålrotssuppe. Med mye kjeftbruk ble fangene stilt opp i matkø med blikkoppene sine. Så måtte de gå fram etter tur og få en skvett i koppen sin. Alt skjedde under oppsyn av en tysk vakt med gevær. En fange prøvde å få påfyll. Men det skulle han nok ikke prøvd. Den tyske vakta snudde geværet sitt og slo den forsvarsløse og utsulta fangen under haka med geværkolben, hardt og brutalt.

Slike vonde minner var ikke at det som styrket respekten for "herrefolket". En annen episode som jeg minnes fra krigsårene, skjedde en sommer mens vi holdt på med slåttonna nederst i det bratte jordet hjemme. Vi kom opp og skulle spise, da bestemor fortalte at det hadde vært to fremmede karer innom hos henne. Hun skjønnte ikke det de sa. Men de hadde pekt på munnene sine så hun skjønnte at det var mat de ville ha. Jeg mener å huske at bestemor hadde servert noen brødsiver. Da far fikk høre dette, og hvordan de var kledd, skjønnte han snart hva slags karer det var. Far hadde sett hvordan de var kledd i fangeleiren. Det var russiske krigsfanger som på en eller annen måte hadde greid å rømme. Da de gikk, tok de en

retning som førte dem ned på jernbanelinja og der partruljerte det stadig tyske vakter. De var redde for sabotasje mot jernbanelinja og ville forhindre dette. Far ville prøve å advare de to russerne, så han gikk etter dem.

Kamerat

Jeg kan huske han fortalte at han hadde nådd dem igjen. Da de oppdaget det, kastet den ene seg ned og trakk opp en kniv som han hadde gjemt i støvelen. De visste jo ikke hva slags hensikter far hadde og ville forsvare seg. Far fortalte at han sa "kamerat, kamerat", og da roet de seg etterhvert. Det viste seg at russerne hadde et slags kart, der det var ringet rundt steder der tyskerne var forlagt. Far pekte på jernbanelinja og sa "tyskere". Dette så det ut som om de forstod. Da de gikk videre tok de en annen retning.

Bror min var hos en nabo og hjalp til med slåttonna denne dagen. Han har fortalt at de holdt på like ved vegen da det kom to karer. Den ene bar på en slags strisekk. De snakket til slåttekarene, men han som bror min arbeidet for sa:

– Vi bry oss ikke om døm. Døm snakke så rart at det må være tater.

Men det viste seg senere at det var de to rømte krigsfangene de hadde sett. Hvordan det gikk med dem senere er det ingen som vet. Det ble fortalt at en gardbruker i Gausdal fant to rømte krigsfanger som lå og sov i høyet på låven hans. Han ringte til tyskerne så de kunne komme og ta fangene mens de sov. Stakkarne ble nok helst stilt opp og skutt. Slike feige gjerninger som det gardbrukeren gjorde var ikke de mest prektige og ærefulle som ble utført under krigen. Særlig når vi tenker på alle som våget og ofret livet for at vi andre skulle få oppleve freden til slutt.

Grenseloser

Det ble i denne tiden opplyst at de som hjalp rømte fanger, ville bli skutt. Likevel var det mange som våget livet for å hjelpe fanger som hadde klart å komme seg unna. Mange motstandsfolk måtte også ha hjelp av lokalbefolkningen for å komme seg over grensa til Sveri-

ge. Disse hjelperne ble ofte kalt grenseløser. De fangene som rømte var i en svært vanskelig situasjon i det fremmed land der de ikke visste hvor de kunne søke hjelp, og heller ikke kunne språket. De kunne like gjerne komme til å be om hjelp hos angivere som varslet tyskerne slik at de ble tatt. Kanskje var det bedre å bli stilt opp og skutt, i stedet for å bli torturert til døde, slik mange fanger og norske motstandsfolk ble. Det som i ettertid virker mest tragist og skremmende, er at noen av de aller verste torturistene var nordmenn. Dette viser vel hvor grusomme enkelte mennesker kan bli når de får anledning til det, slik som i en krigssituasjon.

Levere våpen

Under krigen var det slik at alle våpen skulle leveres inn. Far hadde ei hagle som han hadde tenkt å gjemme unna. Men han kom i en vanskelig situasjon. Noen som bodde like ved oss visste om denne hagla og kunne røpe far dersom de ble spurt om de visste om noen hadde våpen. De ville nok ikke røpe noe frivillig, men det kunne skjedd dersom de var i livsfare. Det var nemlig opplyst at de som var i besittelse av våpen, eller visste om noen som hadde det, kunne straffes med døden.

Resultatet ble i alle fall at far leverte inn hagla til lensmannen. Far var sengeliggende på denne tida, så det ble mor som måtte gå til Øyer og levere våpenet. Jeg kan huske mor fortalte at da hun leverte hagla til lensmannen sa han at han ikke kunne sende den med tilbake når hun kom med den, selv om det helst var det han ville. Lensmannen i Øyer hadde en svært vanskelig rolle under krigen, men han skjøttet den til beste for nordmenn og Milorg.

Vanskelig transport

Det jeg her skal skrive litt om har ikke så mye med krigen å gjøre, men handler om en vanskelig syketransport i juni i 1943. Vi bodde lengst sør i baklia og hadde bare en elendig, steinete kjerreveg fram til bilveg. Mor skulle ha småfolk denne sommeren, men en dag ble hun syk og mistet bevisstheten.

Det var langt til telefon og langt å gå, men

noen fikk varslet doktor Hekneby som kom så fort han kunne. Han forstod fort at mor måtte på sykehuset, og jeg husker han satte en trepinne i munnen hennes slik at hun ikke skulle bite seg. Hun hadde nemlig krampe. I all hast fikk de tak i noen karer som var med og bar mor til nærmeste nabo som hadde hest. Mannen var ikke hjemme, så Hekneby bad kona hente hesten som gikk i ei hamning ovenfor huset. Doktoren snekra selv en karm til å ha på en sleden, og denne karmen fylte de med halm og høy som mor skulle ligge på. Så begynte en møysommelig transport langs en skrøpelig veg med mye stor stein og djupe hjulspor. Det ble ingen skånsom syketransport når det var sommerføre og en slik veg.

Det gikk mange slags tanker gjennom et barnehode på snaut sju år. Hvordan det skulle gå med mor som lå bevisstløs i sleden der den skrangla seg fram. Og hvordan det skulle gå med den vesle i mors liv. Strekningen var over fire kilometer, og det tok langt tid når en skulle ferdes så skånsomt som mulig. Hekneby var med på hele turen og gjorde det han kunne for pasienten. Da de endelig nådde fram til bilveg, stod ambulansen klar og fraktet mor til sykehuset på Lillehammer.

I dag kan det kanskje synes rart at en sjuåring var med bak en slik transport. Men det var vel et ønske om å få følge mor på den vanskelige turen. Noe senere kom ei lita jente til verden på sykehuset på Lillehammer, og denne jenta fylte i sommer 50 år. Vi har nok alle doktor Hekneby å takke for at mor og veslejenta overlevde.

På Stav

Uten at jeg husker det sikkert, tror jeg det var Stavsmarten på slutten av krigen. I alle fall var det mye folk samla utenfor den russiske fangeleiren. Det var opplyst at det ikke var tillatt å komme nærmere piggrådgjerdet enn et bestemt antall meter. Det var heller ikke lov å kaste noe over gjedet og inn til fangene. Tyskerne var vel redde for at noen skulle prøve å få våpen inn i leiren.

En mann fra bygda kastet likevel et innpakket brød over gjerdet, og dette utløste et vold-

Bildet viser fronten av 17. mai-toget i 1945, tatt når det forlater Bjørkholdt på veg nordover, med Vardkampen i bakgrunnen. Tretten Musikkforening fremst, med heimefrontstyrkene bak.

17. mai-toget fredsvåren passerer det gamle ysteriet og branntomta etter Hagensbygningen. Tatt sørover med ysteriets pipe i bakgrunnen.

somt raseri hos den tyske vakten. Han rev av munningshetta på geværet, ferdig til å skyte, og brølte og skrek og skulle ha greie på hvem synderen var. Det fikk heldigvis ikke vakten greie på, for da kunne nok vedkommende blitt skutt. Da en full mann noe senere kom for nær gjerdet, åpnet vakten porten og kjørte ham innafør. Jeg har aldri sett noen som har blitt så fort edru. Han så nokså fortvila ut der han stod, for tyskeren patruljerte fram og tilbake og lot som om han hadde glemt mannen fullstendig. Men plutselig åpnet vakten porten, tok mannen i kragen, lempa han ut og satte i en skikkelig gapskratt. Mannen fikk det travelt med å komme seg vekk, og var nok sjeleglad for at han klarte det.

Forskjell

Det var nok en viss forskjell på tyske soldater også. En gang på slutten av krigen hadde jeg et ærend nordover i øvre baklia. Plutselig møtte jeg to tyske soldater. Jeg var ikke særlig høg i hatten, for jeg hadde hørt mye om deres brutale framferd. Men jeg skjønte fort at de lurte på hvor de kunne få tak i egg, for de sa "ekg – ekg". De gikk og spiste på noe lefse, og den ene av dem rev av et stort stykke som jeg fikk. Det var nok begge slag av tyskerne også.

Det ble snakket om at det blant soldatene var en del østerrikere, og at disse var mye mer folkelig av seg.

Freden

Så kom vi endelig fram til freden, den 8. mai 1945. Ingen nordmann som opplevde den, kommer til å glemme. Fram i lyset kom alle de som hadde vært med i Milorg. Mange av dem hadde vært med under hele krigen. Det var ikke mange som hadde uniform, men jeg husker at de fleste hadde armbind, vindjakker, og mange hadde nikkers og rosa strømper.

Det var en rar følelse å komme ned på Tretten og se mange av naboene med armbind og våpen når jeg ikke hadde visst at de var med i Milorg. En av de nærmeste naboene gikk vakt ved enden av brua.

Mange av de våpen som var funnet i Skarsmoen kom fram i dagen, og jeg husker at jeg var veldig imponert over maskinpistolene som mange hadde. Milorg-folk reiste rundt med lastebil og hentet inn nordmenn som hadde vært utro mot sitt eget land for å berge eget skinn. Det ble senere arrangert noe som ble kalt fredsmarsj. Folk kunne gå en viss strekning, og fikk da noe som ble kalt fredsmærke. Jeg mener å huske at dette merket var formet som et skjold. Det var svart og hadde et bilde av en mann og ei kvinne som gikk sammen.

Den første 17. mai etter at krigen var slutt, ble en opplevelse jeg aldri glemmer. Aldri, hverken før eller siden, har lauvet syntes så grønt og det norske flagget har vel aldri vært så vakker og rent i fargene som denne dagen i 1945.

Det var fem lange, vonde år siden flagget kunne heises fritt i Norge. Jeg var blitt nesten ni år gammel og var med i folketøget.

Tyske hester

Musikken spilte og folk ropte hurra av full hals, og det var et hav av norske flagg. Da folketøget passerte Formo på tur nordover, møtte vi en tysk kolonne på veg sørover. Soldatene kjørte med store hester som drog noen store vogner. Hestene ble helt ville av livet fra folkemassene. Mange steilet og gikk bare på bakbeina. De hadde nok kanskje vært med på litt av hvert under krigen og ble livredde når de hørte staket.

De tyske soldatene hang i hodet på hestene og prøvde å roe dem ned, mens svetten strirant nedover ansiktet deres. Soldatene som satt i vognene, og de som marsjerte så ned hele tiden og visste nok at de hadde tapt krigen. Jeg kan huske at jeg syntes synd på soldatene som strevde fælt med hestene, selv om de var tyskere som vi hadde hatet i fem lange krigsår. Jeg husker at jeg syntes folk kunne vært stille en liten stund, slik at soldatene kunne fått de livredde hestene forbi.

Jeg har siden tenkt på at det kanskje ikke var helt riktig å fordømme alle tyske soldater heller. For stordelen av dem ville vel ikke ha krig om de kunne velge selv.

Det var en fest på Offigstadhaugen like etter krigen. Da kan jeg huske at det var noen russiske soldater der. De var sikkert på Stavsplassen

enda. De hadde på seg de slitte uniformene som de hadde hatt under fangenskapet, men de danset og var muntre og glade for at krigen var slutt.

Skjebne

Det hadde vært en rar opplevelse om en i dag hadde møtt igjen en av dem som led så mye vondt blant bare fremmede. Det finnes vel ingen som lever under slike forhold som ikke ønsker å komme hjem og få se igjen sine kjære. Men etter det som er skrevet og fortalt, ventet en grufull skjebne disse russiske krigsfangene når de kom hjem. De hadde ordre om å ikke la seg ta til fange. De skulle heller ta sitt eget liv.

Det ble tatt et bilde utenfor Fonstadsalen på Stavsplassen da krigen var slutt. Noen av fangene satt på en benk, og noen av oss barna satt på fanget deres. Jeg har prøvd å få tak i dette bildet, men har ikke lyktes.

Her avsluttes disse spredte minnene fra krigen med et vers jeg brukte i forbindelse med noe jeg skrev da jeg gikk på folkeskolen:

*Fred og frihet Norge eier
er på Herrens ord ei arm.
Lengsel etter lysets seier
brenne i hver nordmanns barm.
I hvert trofast hjerte ned,
ordet bringe trøst og fred.
Norge over våre grave
blomstre som en Herrens have.*

Minner fra maskinstasjonen

"I gamle fotefar". Det åpner for så mange nostalgiske tankar i ein, det høres så idyllisk og triveleg ut. Eg tenkjer attende, ein søker etter det som ein gong var.

Kva slags menneske som la att fotefara sine i dei gamle råka, kva gjekk dei og tenkte på? Korleis hadde dei det i sitt daglege strev? Det er mange spørsmål ein må stille seg i dag, som dei gamle råka og dermed dei gamle fotefara blir borte.

I forhold til dette så kan det virke litt brutalt å skrive om noko som ein kan kalle "i dei gamle traktorfara". Men dei gamle traktorfara har nå eingong vori der, og eg vil fortelje om dette. Om ein maskinstasjon som eg satte i gang i 1948, den første i Øyer, ja, kanskje i heile dalen.

Eg budde i Øyer den gongen – var øyværing. Det har eg forresten vori seinare og. Årsaka til dette tiltaket – denne maskinstasjonen – vil eg komme inn på her.

Det var ikkje så lenge sidan den andre verdskrigen slutta, og mykje av jordbruksreiskapen på gardane var sterkt nedsliti. Dei norske fabrikkane som produserte jordbruksreiskap, klarte ikkje å dekke opp det som trongst. Det var lang leveringstid.

Importen av jordbruksreiskap hadde strenge restriksjonar. Derfor skulle det som vart importert nyttas ut maksimalt. På grunn av dette la styresmaktene fram planar og retningslinjer for oppstarting av maskinstasjonar.

Forarbeid

For å få godkjenning til å sette i gang med maskinstasjon måtte ein ha underskrifter frå så mange av bygdas jordbrukere at dei til saman hadde omlag 900–1.000 mål dyrka mark.

Denne turen gjennom bygda frå nord til sør, frå aust til vest for å samle underskrifter, vart ein fin vandretur. Kan hende eg gjekk på stier med "gamle fotefar."

Eg hadde ein god følelse inni meg etter den turen. Underskrifter fekk eg nok av. Søknaden vart sendt og den vart godkjent. Kjøpet av traktor og reiskap vart avslutta hos Eik & Hausken i Oslo.

Her er kostnadene:

1 Fordson Major traktor med hydraulikk
1 Øwerums plog (3–14 toms skjær)
1 fjørharv (3 ledds)
1 nybrottsplog (18 toms) som gjekk på hydraulikken

Til saman koste dette	kr 16.300
+ statstilskott 30 prosent	" 4.890
Eg betalte	<u>kr 11.410</u>

Lang tur

Både traktoren og reiskapen skulle eg hente på Stange. For å spare fraktutgifter på jernbanen, så ville eg kjøre "Majoren" oppatt sjøl.

Eg reiste frå Stange midt på dagen, og det vart ein lang tur. Grunnen til at turen tok si tid og vart så lang, var at traktoren ikkje gjekk fortare enn sju kilometer i timen.

Men kor god tid eg hadde! Og kor vakkert det var langs Mjøsa. Aldri hadde eg sett Hede- marksbygdene så vakre. Helgeøya låg som ei skinnande perle uti Mjøsa. Totenbygdene låg litt i skuggen og var ennå ikkje heilt vakne etter vinteren.

Etter 12 timers kjøring var eg komi til Lillehammer, og ein time seinare såg eg den vakre Øyerbygda reise seg framfor meg. Med Skjongsbergaksla i nord og med Gillebusfjorden og Jemnefjorden glitrande under seg. Nokre isflak rek sakte sørover. Gardane låg oppi dalsida og

fortalde om menneskje som hadde bygd seg heimar gjennom slit og tolmod, og Brånån reiste seg bratt og svart over folka i Baksida.

Turen heimatt tok nok lang tid, men eg kom tidsnok til våronna.

Startproblemer

Eg var nok ikkje den mest drevne til å kjøre traktor. Eg var heller dårlig, og var heller ikkje god nok til å sjå korleis eg skulle legge opp arbeidet. Problema skulle snart melde seg.

Den fyrste garden eg var på, var hos han Ola Moe. Eg var nok ikkje heldig med starten på pløyinga der, for eg tok til å pløye langsmed jordet. Det var litt for bratt til at det gjekk vel.

Det vart ikkje pent etter meg. Eg skulle vera til hjelp og gjera det meir lettvtint og rasjonelt. Men kor mykje arbeide han Ola Moe hadde for å få til at dette jordstykket etterpå, veit eg ikkje.

Ola Moe var ein fin kar. Han sa ikkje eit vondt ord til meg.

Etter ei tid vart eg ikkje så verst. Med litt meire røynsle, såg eg betre korleis eg skulle ta til med eit arbeid for å få det best mogleg. Blant anna kjøre opp og ned, der eit jorde var for bratt til å kjøre langsmed.

Den største arbeidsplassen min vart ikkje nede i bygda. Det vart inne i fjellet med nydyrking.

Møte

Eg hugse at Tord Kvitrud ringde meg ein gong og sa at eg måtte koma heim til honom, for han hadde noko viktig å fortelja meg. Eg visste kva han ville tala med meg om, for kvar gong vi møttest så tala han om nydyrking i fjellet.

Tord Kvitrud var ein pioner og ein dyktig planlegger når det gjaldt å bruke og dyrke opp i fjellet. Om kvelden reiste eg opp til han, banka på, og innfor sa det "kom inn".

Eg gjekk inn. Kvitrud'n låg på senga og las. Han såg på meg framom avisa som han las i, peika på ein stol og ga meg ei avis. Han sa ikkje noko.

Stilla i rommet vart berre forstyrta av at vi bladde om i avisene våre. Ei god stund satt og låg vi slik. Det var ikkje i snøgghetta å koma gjennom ei heil avis.

Plutselig reiste han seg opp av senga, fullt påkledd. Han sa "ja", og vart sittande og stire på meg. Så sa han "ja" ein gong til. Da kom det han ville tala med meg om: Nydyrkinga i fjellet.

Eg vart særst takksam for det han gjort for meg. Han var den som gjorde at maskinstasjonen fekk nok å gjera og dermed fekk eit godt økonomisk grunnlag.

Kvitrud'n var ikkje mykje tilgjort. Han var seg sjøl og han var ein original. Det kan bli vanskeleg å finne slike menneskje i dag.

Nybrott

Så bar det til fjells. Til Lisetra. Det var Asbjørn Lie som skulle ha dyrka opp ei myr. To karar frå Fåvang hadde tatt på seg grøftinga med handemakt. Det var sterke, uthaldande karar, som kasta opp grøftene.

Det fyrste eg måtte gjera var å rydde myra for bjørk. Det gjekk for seg på den måten at eg batt ein vaier i bjørka, festa vaieren i traktoren og drog bjørka opp.

Etter at all bjørka var borte, tok vi til med pløyinga. Det hende nok at eg vart sittandes fast i myra. Men det gjekk stort sett godt. Vi vart ferdig med pløyinga og det vart eit fint jordstykke.

Eg hugse ikkje sikkert kor stort det nydyrka jordet vart, men det vart i alle fall "ein ny provins til landet lagt".

Det var ikkje berre arbeid som gjekk føre seg oppå Lisetra. Når vi slutta for dagen og hadde fått oss mat, hadde han Thorstein (Tossen) Lie og eg mange fine samtalar og turar innover fjellet. Det eg veit om stjerner, himmel, sol og måne, lærte eg av han "Tossen". For ikkje å snakke om handelsflåta vår. Han visste kor dei fleste av skipa var på dei store verdenshav.

Ein forunderleg kar. Kunnskapsrik og djup-tenkjande. Foruten kunnskapar, fekk eg og eit fint kompass av han. "Tossen" var formann i den kommunale heimevernsnemda og eg fekk fenriks grad i Heimevernet på den tida.

Fleire oppdrag

Det vart fleire og fleire som kom til meg og ville ha meg til å dyrke opp seterlykkjer og utmark, så det var nok å gjera.

På setra hans Hermann Odden hendte det oss noko rart. Der var det han Harald som gjekk bak plogen og arbeidet gjekk unna. Men plutseleg var det slutt. Vi punkterte på eit av bakhjula. Da var det godt å vera hos folk som hadde humør og som ikkje såg svart på nokon ting. Kva skulle vi når gjera?

– Nå drikk vi kaffe først, sa Hermann, og det gjorde vi mens vi såg bortpå den skakke Majoren.

Det vart eit svare strev med å få jekka opp traktoren og få av hjulet. Vi hadde ingen hydrauliske jekker å bruke. Vi måtte til skogs for å finne vørkje til å skole opp traktoren med. Etter mykje strev, mykje kjeftbruk og mang ein god latter, stod traktoren der på tre hjul.

Vi var ikkje ferdige med det. Reiskap til å få av dekk og slange hadde vi heller ikkje. Harald og eg måtte ta setervegen fatt med hjulet, og det vart litt av eit skodespel.

Hjulet var tungt og stort. Det var rundt, og det rulla lett. Det verste var at det ikkje ville innordne seg styringssystemet vårt. Det ville gå sine egne vegar.

Det vart slitsamt, og kvar enkelt kan vel sjå for seg den komiske situasjonen og kampen vi hadde. Ned frå Svartåsen og til stasjonen i Øyer med eit hjul som var verre å styre enn ein viil okse. Men vi kom ned. Svarte, sveitte og sterkt reduserte.

På toget

Den gong var det slik at toga stoppa på alle stasjonane, og Harald, eg og hjulet kom oss inn i ei kuvogn og til Lillehammer bar det. Det var godt å få kvile ut i kuvogna etter den strabasiøse turen nedover Midtbygda. Vi brukte hjulet som huggupute.

Vi "slo hjul" gjennom Lillehammer til Bø nord i byen. Der fekk vi reparert, trilla hjulet gjennom byen att og inn på toget. Vi kom til Øyer og opp til Svartåsen med mjølkebil.

At folk i Lillehammer hadde stoppa og sett på oss var heilt naturleg. Vi kom frå eit dyrkingsfelt og såg ikkje pene ut. Når vi i tillegg til dette trilla eit stort hjul, var det ikkje noko rart at folk glåmte. Og hjulet for sine egne vegar i Lillehammer og.

Harald og Sverre Odden var to skikkelege luringar. Dei hadde eit fantastisk godt humør og alt arbeid gjekk lett i lag med dei karane.

Harald og Sverre vart med til Nysetra, til Lunke, for å dyrke der. Den plogen vi brukte var ein rugg på 18 tommar, og var tung, stor og lang. Eg hugse ein gong som plogen sette seg fast i ein stein. Plogen reiste seg rett opp, og Sverre, som styrde plogen, vart med på luftseilassen. Eg kan ikkje skrive ned det som vart sagt medan han var oppi lufta. Det passas seg ikkje å koma på trykk.

Det var ikkje budeie på Lunke den gongen. Det var sveiser – ein kar. På setra var det to senger. Sverre og Harald låg i den eine. Eg og "budeia" i den andre. Utpå kvelden etter at vi hadde lagt oss, så kjende et hendene på sveiseren tok på kroppen min. Til slutt vart det så gale at eg hoppa ut av senga. Da braut det laus borti den andre senga. Dei skreik av latter. Dei visste korleis sveiseren var.

Tømmerkjøring

Hallvard Bø hadde noko tømmer ved Krukjordet ein stad som vi skulle kjøre ned på elva. Vi hadde på eit skikkeleg lass og for nedover Midtbygda. For å bremse på farten, brukte vi kjetting under rustningsmeien. Dette gjekk bra heilt til vi skulle ta svingen ved kyrkja og nedover vegen ved Klockkargarden. Da rauk kjettingen, og det var ikkje lenge før farten på tømmerlasset var større enn toppfarten på traktoren. Hjula på traktoren stod, og den tok til å kaste seg hit og dit. Eg hadde ikkje lenger styring på han.

Eg var redd at tømmerlasset skulle koma framom traktoren. Derfor trødde eg inn klut-sjen og for ein fart vi fekk. Vegen nedover var bratt, men nokså bein. Det gjekk så snøspruten stod tvers over riksveg 50 og langt utpå isen. Det var kaldt den dagen, men eg var sveitt.

Majoren var nok ikkje lugum til tømmerkjøring. Eg fekk leigd han bort vinterstid til Statens Vegvesen. Han stod i Fåvang i vinterhalvåret og drog eit pukkverk.

Eitt og anna

Eg må tenkje på Baksida-vegen, kor smal han

var den tida. Ved Sletthaugen måtte eg spenne ifrå harva mi for der var vegen så smal at den tok borti steingjerde på eine sida og jordbakken på den andre. Ei gamal og ei ny tid var på kollisjonskurs.

På grunn av mykje nydyrking av myr i fjellet, så hende det rett som det var at eg sette meg fast i myra. For å bøte på dette, søkte eg heradstyret om garanti for lån til kjøp av halvbelter på traktoren. Eg fekk garantien. Det var Erling Skjøsberg som var ordførar den gongen.

Farleg brannsløkking

Høgre armen min har tydelege merker etter tida mi som maskinhaldar. Ein kveld eg skulle fylle opp tanken på traktoren, var eg nok uforsiktig med varmen. Det tok til å brenne under traktoren. For å unngå at traktoren brende opp, så

rulla eg meg over varmen. Resultatet vart at det tok fyr i meg, for eg var ikkje heilt fri for olje og parafin på kleda mine.

Eg flaug som ein fakkel inn til Karl Bergheim. Han drog av meg kleda, og han fekk sjølv brannsåar på fingrane. Armen har eit stort arr den dag i dag. Det var tredje grads forbrenning, sa doktor Hekneby.

Rik tid

Mi tid som maskinhaldar står for meg som ei rik tid. Eg fekk mange gode vener, gjorde god nytte for meg og vart ein god øyværing.

Grunnen til at eg slutta som maskinhaldar, var at eg fekk eit tilbod frå Norges Kooperative Landsforening om å vera assistent på Samvirkeskulen i Bærum. Det tok eg ved, og eitt år seinare vart eg ansatt som butikk-konsulent i Oppland.

Torgeir Mageli:

Fra mi barndoms seter

Det gamle seterlivet har stilna. Det gamle seterlivet med bøling og bauling og rauting og mekring, med liv og røre av folk og fe, med raudost-ysting til litt uti 1930-åra, seinare med mjølkelevering og mjølkebilen som fast og kjærkome innslag i det daglege liv.

Den 60 år gamle setervegen er kraftig opprusta denne sommaren (1992), med skikkelege grøfter og større vegbreidde.

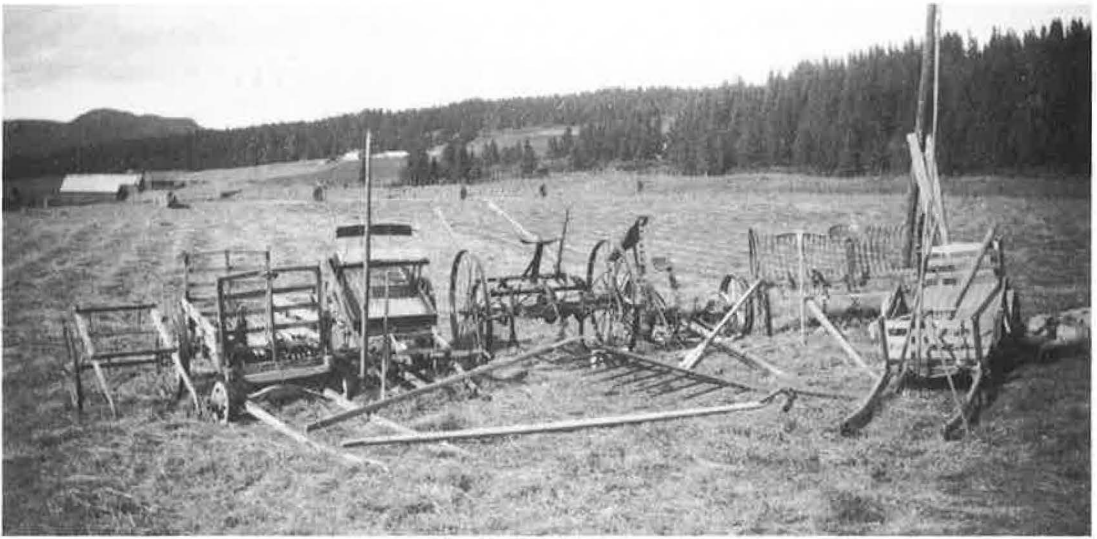
Lyden av rautande ku og baulande ukse, av mekrande geit og kneggjande øyk, har tagna. Likeeins lyden av lokkande budeie.

Likevel er det triveleg å koma på setra. Her har ættene føre oss trakka og gått etter råk og rekste. Her har dei svinga ljaen og raksteriva i lystige slåttonntider og har henta nerk og næring både for fe og folk til å møte ein lang vinter heime i bygda. Fjellet og seterlivet har betydd mye for gudbrandsdølane, ja kanskje for store deler av vårt folk.

Her på mi barndoms seter – på nørdre Veslesetra – er geithuset fjerna for eit par år sia, og det gamle fjøset som hyste så mangt eit naut, står til nedfalls. Men eldhuset, lunnstugua og skå-

Laura Moen, født 1894, trufast budeie på same stad i rundt 50 år, fra 1910/12 og framover til 61-62. I tillegg til gardens dyr hadde ho sommarstid tre-fire mjølkekyr for den like trufaste postmannen på Tretten, Magnus Mortenstuen, som åtte nabosetra. (Foto frå 1953 ved Torgeir Mageli.)

Hestereiskap, fotografert frå fjøstaket i 1953. Frå høgre ved brunnstonga: Høykjerre, høyrive, slåmaskine, høyvendar, fjørkjerre, høyvogn og mjølketralle. Trekanten fremst er ei sleprive. Til venstre Enge-låven med Svangkampen bak. Midt i bakgrunnen Glomstadsetra. Nokre år seinare overtok traktoren på Nord-Mågåli frå 1958.

len med do i eine enden, er halde vedlike. Stulen synnafor gjerdet er lagt inn til kve, og her går nå fire dyr frå eit bruk øvst i bygden. Dei held ikkje mye leven. Skogen veks meir og meir til mot myra og fjellet. Ein og annan bil og traktor kan høyrast, men ikkje mange utanom onnetida.

Det er så stille her på Vesle-setra.

Å, eg veit om ei seter – eit råk og eit fjell
og ei vidde med vindsus der solrauden fell.
Susili, susila, susilo.

Og eg minnest eit fjøs og eit eldhus, ei bu,
og ho Laura budeie med geit og med ku.
Her var folk, her var fe, her var blommar på kve
og eit samspel av arbeid og fred.

(Frå sangen "Åt hembygden".
Årbok for Gudbrandsdalen 1985.)

Historier etter Olaf Vedumstuggun

På Nord-Tretten har det vokst opp fleire originaler som slett ikkje skulle vore glømt. Ein av dei var Olaf Vedumstuggun. Han var fødd og oppvakse oppmed Vedumselva, og vart buande der heile sitt liv.

Foreldra hans var Oline og Edvard Vedumstuggun, og dei hadde fleire unger. Alle var arbeidssomme, flinke folk, som sleit seg fram gjennom livet på kvar sin måte. Olaf vart med årene meir og meir plaga av leddgikt, så hendene hans vart forkrøpla og vonde. Men han var slagferdig. På ein måte "God dag mann, økseskaft", så det går mange historier etter han Olaf.

Vi gjekk ned på Vedumsgarden etter posten, vi nordi reppen her før i tida. Etter at postmannen fikk bil, vart avisene kjørt heilt opp. Ho Hanna Bakkesveen, som bodde på det øverste bruket, tok ofte med seg posten hans Olaf. Dette var etter at de tok til å dra på årene båe to. Da ho Hanna ein dag kom og hadde fått levert posten, syntes ho at eit par formanande ord ville passe.

– Vi begynne å bli så gamle både du og eg nå, Olaf, så nå lyt vi lesa meir i Bibelen og tenkje meir ålvorsleg. Gå åt kjørkjen e hån gongen får vi gjæra au, sa ho Hanna.

Da svara han Olaf:

– Nei, frys det på nå gutt, blir det håle de hålt!!!

Ein annan gong, på vinterstid, måtte han på butikken ein tur. Da brukte han sparken og henge ryggsekken frampå. På tur oppover att kom han Kristian Jonsen kjørende etter og sa at han kunne få skyss oppå Nord-Tretten att. Men han Olaf takka nei. Seinere, når han fortalte dette, sa han:

– E va nå dum au. E kunne da gått nedover att etter sparka etterpå, e.

Tannverken hadde nok han Olaf også, og ein gong var det riktig ille:

– E hadde tannverken på båe sider tå seter-veiga. E visste itte hå eg skulle finne på, fortalte han.

Men vi får tru at han kom til tannlegen og fikk hjelp.

Likeens måtte han nedover og få klipt håret sitt av og til.

– Men det får væra til e kjem nedover sjøl, sa han.

Det var å fyre med ved den gongen, og ved fekk han på Vedum. Han la opp store kvisthauger etter tømmerhogginga og ruska tørrgran. Vi finn enda at kvisthauger oppi morken her som han Olaf har hatt ihop. Det vart vel med ein del råttan ved, men som han Olaf sa:

– Bærre e får lagt innpå steikeovn og værn't på'n litt, så breinn den så godt så ...

Han Olaf hadde plukka ut noen sagstokker fra vedhaugen, og disse dro han nedpå Engesaga. Han Einar Enge skulle sage opp disse stukkene og ville vite kva slags dimensjon han skulle ha.

– Nei, eg veit sanneleg itte e, gut, men e sku nå hatt nå firtoms firkant!

Etter at det var treskeverk borti gardene, var han Olaf ofte med på slikt arbeid også. På Glømmen hadde de kjøpt seg sitt eige verk og det var nok eit svært gildt verk i Olafs auger.

– Nei, nå har døm kjøpt seg svært trykseverk i Glømmen, gutt. Det går lenge etter at det har stana ...

Det var to tømmerhoggere fra nedi bygda som kvilte hos han Olaf. Disse to var med mjølkebielen oppover, og den bilen var tidleg ute. Det

var helt mørkt da de kom om morgenen. Men de var inne hos han Olaf, og der sat han i stummende mørket og fyra i ovnen.

– Åffer har du itte på lyset da, Olaf?? spør den ene.

– Nei, e har berre 200 watt, så e tru e snart har brukt døm opp, sa han Olaf.

Han Paul kjøpte seg ein lastebil som han farta ein del med. Ein dag han kom oppover fra Stav, nådde han att han Olaf. Han spurde om han ville sitte på.

– Ja, men har du lekkje på da? spurte Olaf. Han meinte kjettinger.

I avisene var det skrivi ein del om byggevirk-somheta i bygden, og ein gong var det han Johan Tårstadsveen som skulle sette attåt ein skut (eit lite tilbygg) på huset sitt. Dette oppfat-ta han Olaf litt gale. Han fortalte at "nå hadde

det hendt ei fæl olykke gutt. Det står i avisom at han Johan Tårstadsveen er skutt".

Ein gong fekk han Olaf skyss med presten vår, han Finn Kvarving.

– Han kjørte me' hemmat han snurringen, gutt, sa han Olaf. Han knytte etternavnet Kvarv-ing til dette å snurre rundt.

Like før han døde, besøkte vi Olaf på pleie-hjemmet. Han stunda fælt oppi Vedumstuggua att.

– Hadde e komme oppi der att, skulle e kokt me ein kaffedråpå og hatt det tyleg, sa han.

Olaf blir sein glømt. Bygdeoriginalene blir meir og meir borte, så på mange måter blir bygdene fattigere i vår moderne TV-tid. Vi skulle ønskje at fleire kunne sette seg ned og skrive historier etter alle våre gamle bygdeori-ginaler.

Ein hendelse i fjellet

Det er satt opp en stein ved grava på Nysetra, og biskop Alex Johnson vigslet den senere med en enkel seremoni. (Foto: Brit Lundeby).

Det var på førjulsvinteren 1838–39. På fjellet mellom Gudbrandsdalen og Østerdalen gikk to skiløpere som skulle hjem til jul. Den ene var fra Ringebu. Den andre fra Øyer.

De hadde vært i Østerdalen på tømmermanns-arbeid denne sommeren. Nå ville de begge hjem til jul, til slektningene i hver si bygd.

Det var dårlige tider de fleste steder. Mange måtte ut for å få seg arbeid. Han fra Øyer var tømmermann. Det er mer usikkert med den andre, men vi skal ikke se bort fra at de var tømmermenn begge to.

Mannen fra Øyer var Frans Svarverstugun. I alle fall mente folk at det var det han hette til å begynne med. Mannen fra Ringebu vet vi dessverre ingenting om. De var i følge fra Østerdalen og alt gikk bra. Hvor de kom fra i Østerda-

len vet vi heller ikke noe om. Men det var en lang tur å gå. Omlag seks mil i løs snø.

Alt gikk bra til de skulle ta fatt på nedstigningen fra høgfjellet. Da var de ikke forlikte om hvor de skulle gå. Han som skulle til Ringebu ville gå slik at han kom rett ned i bygda i Ringebu. Han fra Øyer ville gå slik at han kom rett ned i Øyer.

Hvor de da befant seg er uvisst. Sjøl var de trolig så godt kjent i fjellet at de visste det. Det var i alle fall mannen fra Øyer som var på rett veg. Slektingene hans her på Tretten forteller

at det var like før jul, trolig lille julaften, at han var ventendes hjem. Men lille julaften og julaf-ten gikk, og ingen kom. Som rimelig var, ble de engstelige for ham. Men slik det var den tida, var det lite de kunne gjøre. De hadde ingen sjanser til å etterlyse ham. Ikke fantes det veger, ikke telefon og knapt nok ei lita lokal-avis. Og ikke visste de helt sikkert når han skulle komme og hvor han kom.

Livet gikk videre

Livet måtte gå videre. Vinteren gikk, og det ble vår. Smått om senn led det så langt at kubø-lingene på gardene skulle flyttes til setra. Det skulle også de som hadde seter på Grunna. De gikk det vanlige kuråket, både budeia og kua.

Da de kom litt innafor Nysetra vart buskapen svært urolig og visste ikke om de skulle gå eller ikke. Budeia og de andre skjønnte at det var noe spesielt der. De begynte å undersøke litt omkring der, og det var ikke noe hyggelig syn de møtte.

Der satt Frans Svarverstugun ved siden av en stein. Det sies at de fant vottene hans der han satt. Om han hadde lagt dem under seg der han skulle kvile litt, eller om han ikke orket mer, vet ingen. Der han satt var det bare litt over en kilometer til Nysetra.

Han hadde fulgt nøyaktig seter-råket som gikk fra Nysetra til Grunna. Det viser at han var godt kjent i fjellet.

Slekta

I ettertid har vi fått følgende opplysninger om slekta til den mannen som folk mente var Frans Svarverstugun. De stammer fra kirkeboka for 1825–41 og folketellinga fra 1801:

Foreldre:

Vielse 9. august 1789. Ungkarl Frans Christensen Lagerud og Pigen Lisbet Larsdatter Høvren. Caut (forlovere) Halvor Moshus og Halvor Jyttelstad.

Barn, ifølge folketellingen fra 1801:

Kristen	12 år
Anne	8 år
Lars	5 år
Rakel	2 år

I følge kirkeboka fikk de senere disse barna: Peder, født 22. desember 1803. Faddere: Peder og Michel Høvren, Karie Høvren, Ole Johnsen og Anne Johnsd. ved Gillebo.

Peder, født 31. mars 1805. Faddere: Peder og Knud Høvren, Ole Johnsen Svarverstuen, Kirsti Nordjordet, Marit Johnsd. Svarverstuen.

John, født 23. februar 1807, døpt 1. mars 1807. Faddere: Johannes og Knud Høvren, Hans Ols. Høvren, Karie ibid, Anne Johnsd. Svarverstuen.

Dette var han som fant sin grav ved Nysetra i 1838. I kirkeboka er han innført i 1839 L. nr 30 (innført etter en som er begravet 6. juli 1839). I kirkeboka har presten skrevet følgende:

"Merknad: Fandtes død i fjeldet, hvor han paa sin tilbakereise fra Østerdalen sandsynligviis har faaet et slagtilfælde (hvorfor han undertiden var udsat). Levningerne af legemet som havde henligget i meere end 6 uger kunde ikke transporteres til Kirkegaarden, men maatte nedgraves paa det sted de fandtes."

Signet grav

Det var altså John Frantsen Svarverstuen som omkom i Øyerfjellet vinteren 1838. Ved folketellinga i 1801 er de oppført som husmannsfolk med jord under Høvren, og det var her alle barna var født. Antagelig hadde de slektninger i Svarverstuen fordi noen av fadderne kom derfra.

Mens Hans Hagen var klokker på Tretten, fikk han med seg sogneprest Finn Kvarving og biskop Alex Jonsen inn på Nysetra for å se på gravstedet. De vurderte det på samme måte som presten gjorde i 1839: Det var best han fikk ligge der han var. Stedet ble signet av sognepresten, og ble dermed som en grav på kirkegården.

Og her ender historien om John Frantsen Svarverstuen. Han fikk sitt siste hvilested på det stedet han sjøl fant seg da han ville kvile seg litt denne vinterkvelden i 1839.

Hvil i fred.

I over 150 år har budeiene på Nysetra pyntet grava med lav og røsl yng. Sommeren 1993 var det fra venstre Eli-se Vedum, Birgitte Vedum, Bjørg Vedum, Helga Kruke og Hanne Kristin Vedum som hadde fulgt opp den gamle tradisjonen. (Foto: Brit Lundebø).

Da verden kom til bygda vår

Når radioen jubilerer blir mange kjendiser spurt hva de husker best med radio, og hva som er det første de husker fra den.

Så jeg tenkte det kunne være verd å høre hva vi mer alminnelige har som viktige radiominner også.

Da vil jeg fortelle at første gang jeg hørte radio var hos skomaker Haugen. Han drev kafe også, og hadde en sønn som var blitt operasanger og het Arne Haugen. Han skulle synge i radioen og det skjønte vi var svært. Så far tok meg med til skomaker Haugen for å høre konserten.

Radioen stod i kafeen, høyttaleren på en hylle i et hjørne. Og inn på kafeen kom vi og mange andre. Det luktet helt spesielt der av lær og nykøkt kaffe, og skomaker Haugen var både stolt og blid da vi kom. (Han hadde sydd fotballen vår tre ganger, og tredje gangen sa han at han måtte ha 25 øre for nå hadde han sydd så mange ganger. Vi syntes han var grov til å forlange, hadde han sagt 10 øre ville vi forstått det bedre).

Så kom Arne, som vi husket. Han stod et sted i Oslo og sang, her satt vi og hørte stemmen hans gjennom apparatet som stod på hylla i hjørnet. Og vi tenkte på den tida han hadde løpt rundt i rommene her som barn, han hadde stort sett vært normal, men det er klart at når Haugen var så dyr at han tok 25 øre for å sy fotballen vår, hadde han råd til å koste på sønnen slik at han endte med å synge for hele landet gjennom apparatet på veggen. Etter konserten, som vi ikke skjønte så mye av, skrøt alle de voksne av Arne og stemmen hans, og skomaker Haugen likte seg godt.

Hvordan det kunne ha seg at han stod og sang i et rom i Oslo og vi hørte det i vår bygd, var så komplisert at det skjønte vi det ikke nyttet å lure på.

Hos oss het den første radioen "Alt i ett". Mor, som var fra byen og visste mange ting, forklarte at det het den fordi høyttaleren var bygd inn

i apparatet. Vi behøvde ikke noen hylle til høyttaleren, slik skomaker Haugen måtte ha.

I radioen hørte vi mangt, men framfor alt barnetimen lørdag klokka 5. Der var hørespill og mye fint, bortsett fra når den kom fra Bergen. Da skjønte vi ikke hva de sa. Hele helga var ødelagt.

Mor hørte på "Lyktemannen" og lo mange ganger av noe han sa som hun syntes var festlig, og som ingen av oss andre kunne skjønne var noe å le av. Hun lo også ofte når de overførte forestillinger fra et sted de kalte Chat Noir.

Far var derimot svært opptatt av landbruksmeldingene, som dumt nok kom midt i arbeidsøkta, så han sjelden fikk høre dem. Der fortalte de om prisene på kjøtt og egg og gris og et merkelig dyr de kalte rempling, som ingen av oss begrep hva var. Jeg vet det fremdeles ikke.

Far min var også glad i trekkspill og ble i godt humør når det kom en konsert av folk som spilte musikk han skjønte, som han sa. Han forsmåte aldri en trekkspillkonsert, men ble skuffet hvis de ikke spilte en vals eller mazurka.

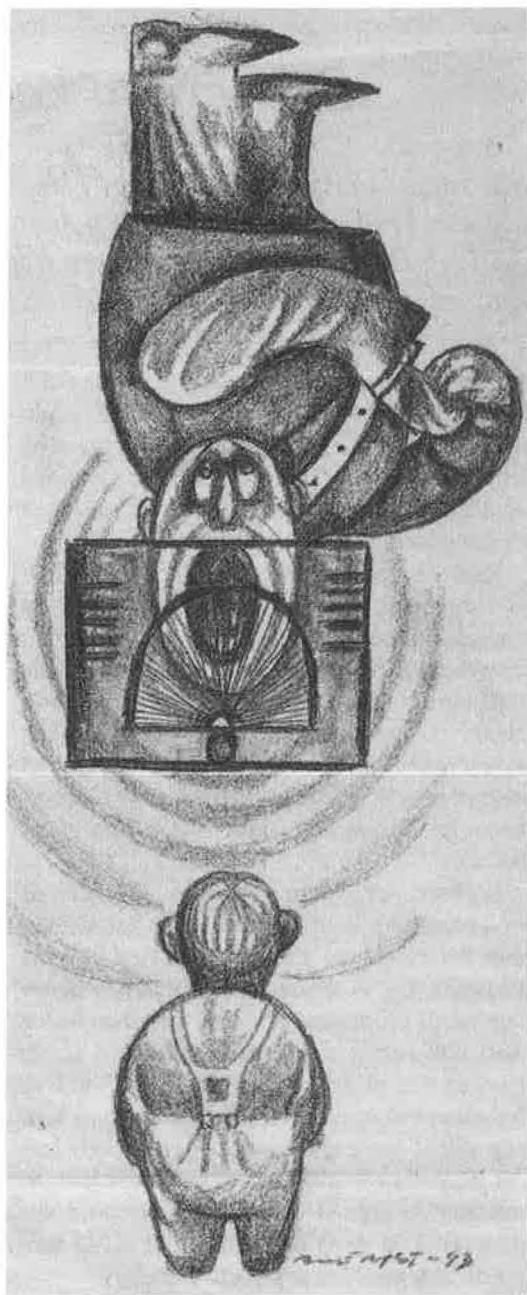
Radioen kunne vi skru på, og den hoppet fra land til land. Jeg satt ofte og skrudde slik når ingen voksne hindret meg. Det var spennende, jeg så brede, opplyste gater for meg, og store byer. Men jeg ble også fryktelig skremt av alle de alvorlige stemmene som snakket språk jeg ikke begrep. Kanskje sa de noe farlig, jeg var helt klar over at ute i Europa foregikk mye skrekkelig, derfor kunne disse stemmene kanskje melde om katastrofer som var på vei til oss. Men en mann som et Victor Mogens og

hadde utenrikskronikk som de kalte det, skrøt svært av en tysk politiker han kalte Hindenburg, og det trøstet meg en stund.

Slik rykket det fremmede innpå oss gjennom radioen. Og vi skjønnte at vår lille verden var blitt en del av en større og farligere, det nyttet ikke å lure seg unna det.

Så fantes det noe som het Universitetets radioforedrag og kom like etter nyhetene om kvel-den. Enkelte ganger forlangte de voksne at det skulle være stilt i stua når foredragene kom. Selv fant jeg dem nokså kjedelige til jeg ble nokså stor, men da jeg gikk i gymnasiet kjøpte vi noen av dem. De var utgitt som hefter, bundet inn i sølvgrå permer, og var riktig nyttige hvis det var noe på skolen vi ville vite mer om. Jeg tenker ofte på disse foredragene. Der fikk folk snakke minst en halvtime i fred, ikke en eneste trudelutt avbrøt dem. Slik stolte radioen på folks tålmodige vitebegjær den gangen. Nå får ingen snakke i fem minutter uten å bli avbrutt av en plate eller ett eller annet. Spør jeg hvorfor det er blitt slik, får jeg som svar at vi er blitt mye mer rastløse, vi har fått mye mindre tid. Det synes jeg er merkelig. Desto forttere vi kommer fram med bil og fly, desto mindre tid får vi. Det må man nok være psykolog eller statsviter for å kunne forklare.

Radioen vår stod i stua like bak kjøkkenet. En dag kom en sláttekar på kjøkkenet for å spise mens radioen stod på. Han het Ole B., og spurte hvem det var som pratet så fælt ute i stua. Det er da bare radioen, sa vi, og lo av ham. Da skjønnte vi hvor sofistikerte vi var blitt. Men det ordet brukte vi ikke, for det kunne vi ikke.

Illustrasjon: Arne Nøst.

Småstubber

I gamle dager, som vi sier, var det bare fangene på Akershus som spiste hestekjøtt. Ellers når en hest måtte avlives, ble den brent. Hestebrenner-jobben var det en av bygdas "uærligste" menn som hadde. De kaltes så, men det var ikke fordi de var uærlige, men det var simplest arbeide en mann kunne ha. Folk kalte ham "Skrotten". Den siste "Skrotten" her i bygda levde til 1860-årene, og var da en meget gammel mann.

Den siste som ble halshugget er i distriktet var en mann fra Lillehammer. Henrettelsen skjedde i Fåberg. Min oldefar var der. Han fortalte at i nærheten av skafottet var flere smågutter som hadde klatret opp i trærne for å se bedre. Da øksa falt, falt også guttene ned.

En kvinne hadde fått fogdens tillatelse til å ta litt blod. Hun skulle gi det til sin datter for å kurere henne for epilepsi.

Skarpretteren måtte ha rent rulleblad. En av de siste hette Isberg. En skulle tro at alle skarprettere måtte være "isberg".

– Det er ei gammel gjerd, sa mannen, han spyttet presten i auget.

Dette uttrykket er fra den tida da presten personlig drev prestegården. Så var det en gang presten kjøpte en ny hest. Presten stod på ene sida av hesten, og bonden som solgte stod på den andre. Så spyttet bonden over hesten for at det ikke skulle komme noe vondt over dyret. Men så traff han altså presten i øyet.

Han Per Råbølslykkjen, "Kvit-Pær" døm kalla, var lei til å stela sæterhøy. Ho Kar'n, kjærringa hans, var religiøs og likte inte denne høystelinga hass. Men det var inte så mye å sea på, for han stal helst får utabygdes sæter-eigere.

Ein mårå tok han åt med skikjelka sine, og seint om kvelden kom han att med eit riktig gildt lass. Sveitte'n draup tå'om.

Han hadde vore kav på Storstula, fortalde'n, ei Hedemerkjingssæter langt synna Haunnsjø'n.

– Da var nok han Gammel-Erek med deg og skuvde på, sa ho Kar'n.

– Han va så det, sa'n Per, – e dro mest i hel me.

(Emilie Ile, "Måltrosten" 1939)

Et juleminne fra barndommen

Dette hendte mens jeg var omlag fem år. Vi bodde i Nettet og hadde ofte besøk av tater. Vi kjente noen, og det hendte vi lekte med barna. Taterne hadde nokså faste leirplasser. Der teltet hadde stått, lå det igjen granbar som var brukt som underlag. De kom ofte i følger, og flere hadde hest. Men alle som kunne gå gjorde det, og barna gikk ofte barbeint.

Jeg husker følget hans Stor-Johan og Oliver. De reiste nordover tidlig på sommeren, og de spurte alltid om vi hadde sett noen "reisende".

Dette jeg skal fortelle om skjedde like før jul i 1930. Det var full vinter. Vi hadde lagt oss da det banket på, og noen tater spurte etter husrom. De sa at en av dem var syk. Men hverken antall eller tilstand var alltid å stole på. Om de

sa to-tre, ble det fort trangt om plassen. Og de fant seg ofte fort til rette på kjøkkenet.

Til tross for en hard diskusjon, slapp ikke mor dem inn denne gangen. Hun var alene med oss ungene, og husrommet var heller ikke større enn det vi hadde bruk for sjøl. Det var ikke akkurat velsignelser mor fikk da de ikke kunne komme inn.

Jeg mener å huske at disse tilhørte følget hans Stor-Johan. Det var sjelden de for sørover så sent på året. Hva som hadde forsinket dem vet ikke jeg. Men vi fikk senere høre at det var født et barn oppe ved muren ved Mortenstua den natta. Det er ikke mange som er kommet til verden under så harde kår. Denne jula vil sikkert bli husket blant dem det gjaldt, og sjøl har jeg ofte tenkt på denne hendelsen.

Før olympiske tider

Det har nå i lengre tid vore eit svært teil ståk med dessa olympiske leker døm skal ha utpå Lillehammer.

Sant og sea er e litegreinna skuffa over at han Heiberg, og dessa som står ti mest med di, itte har kontakta oss som har vokse opp oppi Musdal. Vi har lang erfaring med slike større arrangement.

E hugse frå like etter krigen, da låg vi guttongan oppi Musdal klistra attåt radioapparatom og hørde på at Maartmann, Ulseth og Økern dreiv på og flaug 50 kilometer i Holmenkaulla.

Når døm vel var komme i mål, drog vi ut og gjekk opp langrennsløype. Bortover jordet, ein runde borti skoga og så fram att. Så braut vi tå nåen grånkvister, som vi sette fram ved løypa for å merke ho. Var vi heldige fekk vi litt raudt krepp-papir tå'n mor. Det klypte vi opp i strimler og festa i toppen på grånkvistom. Da syntes vi det såg riktig fint ut.

Vi ongan var itte født med armbåndsar på hån-da den tida, så det var smått med tidtakerutstyr. Heme var det tu klukker. Det var lommklukka hass far og så var det vekkjeklukka. Lommklukka hadde han far i ei lomme i buksen sine, så dein var itte å få fatt i. Vekkjeklukka fekk vi itte låv teil å ta med ut, men ho mor fløtte unna ei blomsterpotte i kjøkkenglasat og sette klukka der. Da kunne vi sjå ho frå ute.

Så laut vi legge start og mål slik at vi kunne dirigere det heile frå bortved kjøkkenglasat.

Riktignok var det ikke sekundviser på vekkjeklukken, men vi var itte så nøye med hundredelom i den tida. På noen ark på ein tegneblokk tegna vi på startnummer, som vi festa på oss med sikringsnåler.

For å væra meire profesjonelle den gongen au, så brukte vi navnan på dessa løperan vi hadde hørt om i radioa. Han Harald Maartmann hadde vi styggelig god tru på, så det var støtt ein kamp om å få heite Maartmann.

Ein tå guttonom oppi Musdal hadde vore med far sin ute på Gjøvik og sett på eit uttag-

ningsrenn teil VM. Han kunne fortelja at han der hadde sett Maartmann, og at han taugg snus når'n flaug. Han spytta så det vart brone flekker på snøga etter løypen der han for.

Detta syntes vi hørtes svært ut, så fyrri vi starta var vi ein tur bortom skogkanta og fann oss någgå bork som vi taugg på. Så kunne vi spytte bront, vi au.

Ein dag vi skulle ha langrenn var ein tå guttongom frå di nærmeste garda litt seint ute. Så da han kom var eille navnan på di mest kjente langrennsløperom tie i bruk. Det var ingen som var kar om å finne på någgå navn åt om. Så laut han gå hem att og høre om det var nåen der som visste om nåen langrennsløper. Heme hadde han berre treft på tenestejenta. Om ho itte hadde nåe bære greie på skiløperom, eill om ho bærre sa det på tull, er itte godt å væta. Men ho visste nå om ein skiløper som heitte Kjell Stub. Ingen tå oss andre guttongom hadde hørt om nåen langrennsløper med di navne. Men sea ingen kunne finne på någå anna navn, fekk han starte under navnet Kjell Stub. Neste dag kunne ein tå di andre guttongom fortelja at han hadde spurt far sin om han visste tå noen langrennsløper med di navne. Det hadde itte far hans hørt om, men han meinte at det var ein prest utpå bygdom ein stand som hadde det navnet.

Jentes innmarsj

Jentongan hadde i lengre tid masa med at døm au ville væremed å flyge langrenn. Men vi hadde eiller hørt om at det var jenter som flaug langrenn. Etter at døm i lengre tid hadde drivi og

masa om detta, fekk døm teil slutt lov å starte.

Detta var styggeleg stutt tenkt og domt gjort tå oss guttongom. Det viste seg snart at døm flaug like fort som oss. Det hendte teil og med at døm fekk bære tid.

Det var da greit nok. Da laut vi skulde på tidtageren, eill på at klukka gjekk gale. Verre var det visst når var så oheldige å få ei tå jentongom på startnummeret bak seg. Det var ei sann plage. Da var det bære å legge i veigen og lite på at ein kom fyst i mål.

Men det hendte at døm nådde at ein og bynte å skrike om løype. Da laut ein less som ein itte hørte, gjæra seg ekstra brei i løypen og gå på. Likevel kunne det hende at døm smatt fordi ein og kom fyst i mål. Da laut ein være styggeleg raskt med di såmmå ein kom over mål og forklare grunn teil detta. At det var skiene som hadde dotte tå og at det var mye beill å få døm på seg att. Eill det kunne være eit leverhaugg som gjorde at ein måtte stå tvikrokete ei lang stund.

Her har nok di aktive og lederen døres i dag au lært mye tå oss guttongom. Kjem det ein utlending fyrre di norske på resultatlista, så er trast ein tå di aktive, eill ein leder, frampå i fjernsynet og forklare grunnen teill detta. Er det ein russer, eller ein frå østblokklandom, så er det greit nok. Døm er stappfulle tå doping og anna svineri. Er det ein finne, så er han nok blod-dopa og er det ein svenske, så har han nok tie ein beinveg ein eller annan stand.

Kretslangrenn

Det hadde vore kretslangrenn nedpå Trette, og vi guttongan oppi Musdal hadde vore nedover og sett på håssen døm arrangerte det.

Der hadde vi sett at fyrre starten på langrennet, dreiv løperan inne i forsamlingshuset, framved ein diger, varm ovn og smurde skian sine. Døm sette skian innåt ovna så døm skulde bli varme, og så bynte døm å smørja på skivoks. Den gnidde døm utover skien med ei kork. Så sette døm skien ut ei stund for at døm skulde bli avkjøla. Etter ei stund sette døm på seg skien, beinflaug opp ein liten bakke, kom att i full fart, beinna og smatt innat med skiom og smurde meir.

Vi hørde dessa løperan som skulde være med å gå kretslangrenn snakka om at det var ei "hard løype", og det var sikkert nok. Løypa gjekk rett opp de bratteste bakkan oppover i bygda, innpå morka ein tur og så rett nedatt.

Det starta når lokale løpere au, og vi guttongan hadde nå tenkt og vente teil eille døm var komme i mål att. Men det drog ut før den siste, han Josef, kom. Tidtageren stod der og småfraus og stira borti skogkanten utover eftan. Da det så smått bynte å skommest, kom han Josef. Han såg itte så verst kjei ut. Blid og fornøgd gjekk han over mål. Etterpå fekk vi høre at han hadde vore innom på ein gard oppi bygden og ete kål.

Han Josef var ein aktiv skiløper i mange år etter dette. Så seinere var e sammen med om Josef i mange skirenn. Ved ei anledning spurde e Josef om det var sant at han hadde ete kål da han gjekk dette langrennet. Han kunne itte hugse at han hadde ete kål, men han hadde i alle fall vore innom og drokke kaffe under eit langrenn på Trette.

I Musdal

Etter vi hadde vore nede på Trette og sett på kretsrennet der, bynte vi guttongan å planlegge eit større langrenn. Det skulde vi ha ein synda, og få med når vaksne som hadde klukke med sekundviser teil å ta tida.

Men da vi spurde ho mor om vi kunne få drive på inne framved ovna og smørja skien, var det tvert nei. Dein trafikken ut og inn ville ho itte ha. Døra kom teil å bli ståendes oppe, og det kom teil å bli drie inn mye snøg.

Det var nok ingen tå kvinnfolk om som var nåe begeistra for detta forslaget, så vi laut nå gje opp tanken med å få drive inne og smørja ski.

Nede på Hola kunne vi få drive på inne på låva. Der var det riktignok itte når ovn, men det var godt med rom, og låvtrappa var fin å prøve skien på. Da vi hadde vore nedpå Trette på langrennet der, hadde vi hørt at løperan snakka om at det var ei løype som skilte løperan.

Riktig å detta betydde, var vi nok itte heilt sikre på. Men at det hadde någå med at det var

ei bratt og hard løype, forstod vi nå. Så da vi skulle teil å gå opp langrennsløype frå nedved Hola, vart vi enige om at vi au skulle ha ei slik løype som skilte løperan. Derfor la vi løypa nedover fra Hola, teil nest på Skybergjorde og så rett oppover jordet der. Der var det hengebratt. Frå Skyberg la vi løypa opp gjennom skogen mot Rabba og så nedatt. Dette skulle bli ei løype som skilte løperan.

Vi hadde hørt at ved eille slike større langrenn var det matstasjoner etter løypen. Han guttongen som hadde vore med far sin på Gjovik og sett på langrennet der, kunne fortelja at når løperan kom inn på matstasjonen sette døm seg. Så fekk døm ulltepen rundt seg og varm haversupe. Men han kunne au fortelja at døm som hadde det mest travelt, berre kasta tå seg ulltepenet, slurpa ti seg haversupa og drog iveien att med det sammå.

Vi vart enige om at vi måtte ha matstasjon etter løypen vi au. Men å dra ut ulltepen og varm haversupe, vart problematisk. Da var det ein som kom på den lyse ideen at vi kunne servere karameller på matstasjonane. Karamellan var billige i innkjøp og lettvinde å frakte og servere.

Matstasjon skulle vi ha oppe i skoga, like ved Skyberg. Der fekk vi sett fast ei fjøl mellom tu grånlegger, like inn teil løypen. Jentongan skulle itte få starte i dette rennet her, så døm skulle stå for serveringa på matstasjonane.

Da vi skulle prøvekjøre løypa og matstasjonen, fann vi ut at det vart for beillete å ha papir på karamellan. Døm som stod på matstasjonane måtte ta tå papiret og ha karamellan klare når løperan kom.

Vi sette opp plakater om skirennet på fleire grindstolper i Musdal. Da dagen kom og vi skulle ha skirennet, kom vi som skulle starte med skiom på aksla og gjekk rett innpå låven med døm. Så var det ut ein tur for å sjå på været og kjenne på snøgen. Så var det teil å smørja. Det vi hadde teil smørning var ein kleidd med Østbye Mix, som gjekk på omgang mellom oss som skulle starte. Dette var ein hard og glatt smørning. Teil meir vi gnidde ski-

ene, teil glattere vart døm. Teil slutt var det itte att meire tå smørninga.

Han Brage hadde nok ligge litt lenge. Da han kom var eill smørningen oppbrukt. Han var nå slettes itte regna tå favorittom, men han syntes nå han skulle ha smurt skiene sine, han au. Inne på trykskeverket fann han ein boks med reims smørning. Dein vart brukt teil å smørja reimen på trykskeverket, slik at døm skulle ta bære feste på reimskiven og itte slure. Han Brage smurde på eit dugeleg lag med reims smørning på skien sine. Det viste seg å være dagens smørning.

E hadde itte vore någgå heldig og hadde fått han Anton, ein tå favorittom, på start-nomme ret bak me. Skien var nå dugeleg bakglatte, men det var itte meir å få gjort ved det.

Det gjekk fint helt teil e kom nedpå Skybergjorget og skulle gå på motbakkan. Da vart det heilt håplaut for oss som hadde smurt med Østby. Vi laut ta tå oss skien og vasse i laus snøga oppover bakkan. Men han Brage, som hadde brukt reims smørning, gjekk rett opp og forbi eille sammen. Da e kom opp di værste motbakkan, fekk e på me att skien. Men da var vi trast oppå matstasjonane.

Der låg karamellan klar på fjøla. E var dugeleg andpusten og fekk såvidt gjett karamellen eit taugg. Så vart han soge ned i hæsjen og sette seg bom fast der. Dette såg nokså kritisk ut. Men heldigvis fekk e ei hostkule med di sammå, og dermed kom karamellen opp att som ei kule. E hørte det smeill i grånleggen der han for bortigjennom skogen.

Han Anton hadde nytta anledningen teil å kommå se forbi me da e hadde problemer med karamella. Men det letna svært da e vart kvitt dein, så e hengte med på'n. Det hadde vore bratt oppover, og dermed vart det au bratt nedover att. Da vi kom åt di bratteste unnabakka, sette han Anton rett utover. Det såg ut teil å gå bra lenge, men e såg han vingla meir og meir i løypen og teil slutt forsvant han i ei diger snøgs sky.

E hadde sett håssen dessa vaksne løperan gjorde det når døm kom åt ein bratt unnabakke. Døm sette se på skrevs over skistavan og kjørde så snøg spruten stod bak døm. Dette gjorde e

au, og da e for forbi han Anton, såg e ti eit ill-raudt huggu og nåen heinn og føt som kâvâ vilt i laussnøga for å prøve å finne att ski og staver. E skjønnte da at e itte skulle få meire problemer med å heille han bak me.

Da eille vel var komme i mål, kunne tidtageran fortelja at det var Brage som hadde vunne heile rennet. Hadde detta vore i dag, hadde døm sikkert sagt at det var ein "outsider" som hadde vunne. Men detta ordet var itte komme åt Musdal den tida.

Sea den gongen har det vore mange langrenn i Musdal. I 1951 vart det arrangert norgesmesterskap i 4 x 10 kilometer stafett og 50 kilometer på Winge-jordet. Det var den vinteren da heile Musdal helt på å snøga ned. Det var snøgvær så og sea hår dag heile vinteren. Men merkeleg nok. Syndan da 50-kilometeren gjekk var det ein strålendes fin vinterdag i Musdal, og det heile vart eit svært så vellykka norgesmesterskap. Men det får bli ei anna historie.

Kong Olav delte ut premiene i norgesmesterskapet på ski på Winge i 1951. Edvin Landsem får her 1. premie på 50 km.

Terrenkskyting for Dølen Skytterlag på Roåker ca. 1930–35.

Personer fra venstre: Sigurd Rønning, Håkon Stai, Ole Botterud, Gudbrand Solheim, stasjonsmester Knutsen, Jon Solhjem, Martin Haugen, Laura Sprekkenhus, Hjørdis Botterud, Jon Ødegård, H. A. Nustad, Johs. Sletten, Bødv. Sprekkenhus, Olav Berg, Johan Offigstad, Johs. Bleka, Fredin Vikar, Jørgen Lindløkken, Nils Sprekkenhus.

